

2004
ročník XLVII

Těšínsko

vlastivědný časopis

číslo 2

Obsah

1

K počátkům farnosti na Borové

Jan Al Saheb

5

Problémy životního prostředí v okolí chemických továren za průmyslové revoluce na příkladu závodu v Hrušově a Vratimově (1851-1912) Jiří Palát

15

Závodní kolonie – předchůdce postsocialistických měst

Radim Prokop

21

Světlem pohlednic sbírky MUZEA TĚŠÍNSKA

Kateřina Stenclá

23

Slet Sokolské župy Moravskoslezské v Místku roku 1929

Tomáš Adamec

26

Loutkářství na Těšínsku po roce 1945 do současnosti

Sylvia Pracná

30

Krojové součástky v textilních sbírkách MUZEA TĚŠÍNSKA

Eva Hovorková

31

Kongres Polaków w Republice Czeskiej - Kongres Poláků v České republice

Kateřina Stenclá

33

**Muzea Těšínska se představují
Zámek Fryštát v Karvině**

Alexandra Rebrová

Vydává MUZEUM TĚŠÍNSKA v Českém Těšíně

Adresa redakce: MUZEUM TĚŠÍNSKA, 737 01 Český Těšín, Hlavní tř. 15

tel.: 558 761 216, fax: 558 761 223, E-mail: muzeum@muzeumct.cz

Odpovědný redaktor: dr. Zbyšek Ondřeka

Výkonný redaktor: doc. dr. Rudolf Žáček, Dr.

Tajemnice redakce: Vlasta Byrtusová

Redakční rada: dr. Karel Bogar, doc. dr. Mečislav Borák, CSc.,

Vlasta Byrtusová, doc. dr. Dan Gawrecki, CSc., doc. dr. Blažena Gracová, CSc.,

dr. Dušan Janák, Dr., prof. dr. Zdeněk Jirásek, CSc., dr. Jaromír Kalus,

dr. Jiřina Kábrtová, dr. Irena Korbelářová, Dr., doc. dr. Pavel Kouřil, CSc.,

dr. Karel Müller, dr. Zbyšek Ondřeka, doc. dr. Radim Prokop, CSc.,

dr. Erich Šefčík, Jiřina Veselská, doc. dr. Rudolf Žáček, Dr.

Grafický návrh: Petr Tesař, UPGRADE CZ s.r.o., Ostrava

Odevzdáno do tisku: 7. 5. 2004

Vyšlo:

Tisk: Kartis, Fryštátská ul., 733 01 Karviná-Fryštát

Nevyžádané rukopisy, fotografie a kresby se nevracejí.

Za obsah článku zodpovídá autor.

Časopis lze zakoupit v MUZEU TĚŠÍNSKA v Českém Těšíně, Hlavní tř. 15 nebo v jeho pobočkách ve Výstavní síni Musaion v Havířově, Dělnická 14, v Památníku životické tragédie v Havířově-Životících, ve Výstavní síni MUZEA TĚŠÍNSKA v Jablunkově, ve Výstavní síni MUZEA TĚŠÍNSKA v Orlové, v Technickém muzeu v Petřvaldě.

Rozšiřuje redakce, kde si lze také objednat (i telefonicky) předplatné nebo jednotlivá čísla časopisu.

Vychází čtvrtletně, cena jednoho výtisku 20 Kč celoroční předplatné 80 Kč a poštovné

Identifikační číslo: ISSN 0139-7605

Evidenční číslo MK ČR: E 11319

Podávání novinových zásilek povoleno Oblastní poštou v Ostravě

č. j. 2726/92-P/1 ze dne 30. 11. 1992

K počátkům farnosti na Borové

Jan Al Saheb

Obce Malenovice, Nová Ves a Staré Hamry, z nichž byla v roce 1785 ustavena samostatná duchovní správa při kostele na Borové, patřily v rámci menšího stavovského panství Frýdek¹ k nejpozději založeným.² Z církevně-správního hlediska původně všechny náležely k farnosti v Dobré. Nejstarší písemná zmínka týkající se tamního farního kostela je datována rokem 1447, avšak lze předpokládat, že farnost v Dobré vznikla již dříve. V důsledku postupující kolonizace a zakládání nových sídel v podhorských a horských oblastech se stala záhy svou rozlohou více než 4 německé míle čtvereční (cca 225 km²) nejrozsáhlejší v celém těšínském komisariátu. V roce 1688 zahrnovala celkem patnáct obcí, z nichž k farnímu kostelu v Dobré jich příslušelo pět a k filiálnímu kostelu ve Skalici deset³, včetně Malenovic, Nové Vsi a Starých Hamer. Téměř dvě třetiny tohoto území byly jen velmi řídké zalidněny, což ovšem nepředstavovalo pro výkon duchovní služby žádnou výhodu, naopak, cesty do usedlostí v horách byly více než svízelné a bylo téměř nemožné, aby takto náročnou službu obsáhl jeden člověk, uvážíme-li, že jediným dopravním prostředkem byl kůň. Proto předpokládáme, že při zdejší faře byl již ve starší době také kaplan, i když v pramenech se poprvé uvádí až v roce 1731.⁴ Již počátkem 17. století bylo zřejmé, že v důsledku obrovské rozlohy doberské farnosti zdejší kněží nemohou ani při veškeré snaze vyhovět všem požadavkům na ně kladeným.

Problém nastal zejména v oblasti Zadních hor. Nejenže zdejší farníci měli příliš daleko jak do filiálního, tak do farního kostela, ale také každá návštěva kněze jdoucího udělit poslední pomazání se stala zejména v zimních měsících téměř nemožnou. Se stejným problémem se potýkala také sousední moravská farnost ve Frýdlantě, jejíž jihovýchodní hranice se neustále posouvala hlouběji do nitra Zadních hor. V období reformace, postupující z Dolního Slezska a Uher představoval tento stav reálné ohrožení katolicismu v celé této oblasti, kam stále častěji pronikaly jinověrecké vlivy a množily se případy hereze.⁵ Doberský farář Augustin Wolfgang Volný o tom napsal „...že duchovní správce v Dobré měli mnoho starostí především v době násilného rozšiřování

luteranismu, by nejen své farníky před bludem novotárův uchránili, ale též v dobrém drželi ten lid, který v horách živ jsa, oddán byl mnohým pověrám...“.⁶ Situace se vyhrtila v době vlády těšínského knížete Václava II., který se přiklonil na stranu reformace a dle zásady „cuius regio, eius religio“ ji začal prosazovat na území celého Těšínska. Kolem roku 1550 došlo k vyhnání katolických duchovních z celého knížectví, pouze fary v Dobré, Frýdku a Bruzovicích zůstaly v katolických rukou. Přesto i na území těchto farností zapustila reformace mezi obyvatelstvem alespoň částečně své kořeny.⁷ K zachování dominantního postavení katolického náboženství na Frýdecku nesporně přispěl fakt, že ještě za života knížete Václava II. došlo dne 14. února 1573 k odprodeji zadluženého frýdeckého panství (včetně Místecka) za 36 tisíc zlatých příslušníkům významného katolického slezského šlechtického rodu, Matyáši a Jiříku, bratřím z Lohova, kteří zde zahájili vlnu rekatolizace.

Koupí panství byla na nové majitele převedena také patronátní povinnost nad kostely ve Frýdku, Lískovci, Bruzovicích, Sedlišťích, Dobré a Skalici.⁸ Patrony kostelů na moravské části panství, v Místku a Frýdlantě, zůstali i nadále olomoučtí biskupové, usilující o znovuzískání tohoto území náležejícího původně k jejich držávám. Úspěšný byl v tomto ohledu biskup Stanislav Pavlovský,

Borová; litografie ze 40. let 19. století

Kronika Borová, pag. 137; -
Erb Karolíny Františky
Terezie hraběnky Almesloe

který v roce 1581 za sumu 36 tisíc zlatých od Jiříka z Lohova celé frýdecké panství odkoupil. Okamžitě z něho vydělil léno místecké, které opět, téměř po dvou stech letech, připojil k biskupskému hukvaldskému panství. Druhou část zakoupené državy, tedy vlastní frýdecké panství, biskup 15. srpna 1584 prodal katolíkovi Bartoloměji Bruntálskému z Vrbna a na Markvartovicích.⁹ Rekatolizace vyvrcholila za nových majitelů panství, Jiřího z Oppersdorfu, který koupil frýdecké panství 20. února 1636¹⁰ a jeho syna Františka Eusebia. Důsledkem toho, že bylo Frýdecko už od roku 1573 nepřetržitě v držení katolické šlechty provádějící rekatolizaci mnohem účinněji než samotná těšínská knížata, představovalo toto panství v rámci těšínského knížectví opravdovou baštu katolicismu. To platilo také i po roce 1653, kdy se po smrti kněžny Alžběty Lukrecie stali držiteli těšínského knížectví Habsburkové a ze země byli vypovězeni všichni protestantští kazatelé, bylo uzavřeno 49 protestantských kostelů a protestantské bohoslužby se mohly nadále konat pouze na zámcích nekatolické šlechty.

Poté, co byly všechny protestantské kostely uzavřeny, nekatolíci z frýdeckého panství a po roce 1653 i ze zbytku těšínského knížectví se začali scházet za nocí na tajné pobožnosti v lesích nebo chodili na luterské pobožnosti do sousedních Uher. Na Frýdecku byly za takové tajné shromaždiště nekatolíků označovány zejména dvě místa, a to hora Prašivá (704 m.n.m.) a návrší Borová (492 m.n.m.). Snad hrabě Jiří z Oppersdorfu, horlivý katolík, nechal krátce po roce 1636, ve snaze zamezit tajným pobožnostem, na obou těchto místech zřídit tzv. misijní stanice. Na Prašivé ji tvořila patrně jen dřevěná kaplička se skromným obydlím pro misionáře, zatímco na Borové byla kaple zděná.¹¹ Obě kaple byly zasvěceny sv. Ignáci z Loyoly. Misijní stanice na Borové, nacházející se „*in montanis versus Moraviam*“, měla sloužit nejen pro část slezskou, ale i pro přilehlou oblast moravskou, která byla součástí biskupského hukvaldského panství. Činnost misionářů, vysílaných sem, na území vratislavské diecéze, nezřídka i olomouckým biskupstvím, nám přibližuje zápis ve frýdlantské farní kronice. „...*Aby tito chudí obyvatelé hor byli poučeni v křesťanství a tím byli vytrženi z bahna nemravnosti, byla v horách zřízena misijní stanice na Borové a kněží stavu světského i řádového tam byli vysláni. Tito misionáři museli lidi v horách vyhledat, shromáždit je*

jako roztroušené stádo a potom je vyučovat a svatá tajemství mezi nimi slavit. Mívali obyčejné zvonky, kterými lidi svolávali. Misionáři vyučovali v Kristově náboženství. Vyučování muselo být přirozeně přiměřené chápavosti prostého hrubého lidu a muselo být podáváno názorně...“. Dále dodává pisatel kroniky, frýdlantský farář František Halfar: „...*Já jsem jednou slyšel názornou křesťanskou modlitbu z oněch dob, kterou jako kuriozitu dodávám: v naše jizbě čtyry kuty, v každém kuče Anděl Boží, na prostředku Matka Boží, budiž s náma andělama, s Kristem Pánem, až na věky věkův Amen...*“.¹² Požadavky kladené na osoby misionářů byly poměrně vysoké. Nejenže se předpokládala jejich mravní bezúhonnost a oddanost církevní věrouce, ale museli také ovládat „moravský jazyk (linguam Moraviae)“.¹³

Na Prašivé i na Borové byly zavedeny slavné poutě v den sv. Ignáce a poddaným na frýdeckém panství byly sleveny tři dny roboty v roce, jestliže se alespoň jedné z nich zúčastní. Jelikož byly záhy poutě velmi hojně navštěvovány, nechal v roce 1640 Jiří z Oppersdorfu na Prašivé vystavět, zřejmě na místě misijní kaple, dřevěný kostel, zasvěcený stejně jako původní kaple sv. Ignáci z Loyoly.¹⁴ Přestože se nacházel na území doberské farnosti, byl fundací 12 tolarů přičleněn k frýdecké faře coby filiální kostel a frýdecký kaplan měl povinnost zde sloužit třikrát do roka mše, a to na sv. Ignáce, v Pondělí velikonoční a na Narození Panny Marie. První mše v novém kostele byla sloužena v neděli 5. srpna 1640.

V otcových šlépějích pokračoval hrabě František Eusebius z Oppersdorfu, když nechal v roce 1673 vystavět kostel také na Borové.¹⁵ Dle vizitačního protokolu z roku 1688 se stejně jako na Prašivé jednalo pouze o dřevěnou stavbu, která ze severní strany přiléhala k původní zděné misijní kapli.¹⁶ Již 1. ledna 1673 byl fundací 12 tolarů přičleněn coby filiální k frýdecké faře.¹⁷ Při této příležitosti došlo také ke změně patrocinia kostela na Prašivé, čímž se zamezilo konání poutí na obou místech ve stejný den.¹⁸ Hlavní pouť na Prašivé se následně konala vždy v neděli po svátku sv. Antonína Paduánského, nového patrona kostela. K vysvěcení kostela na Borové ke cti sv. Ignáce vratislavským světícím biskupem Karlem Františkem Neandrem došlo dne 14. září 1673.¹⁹

Jak již bylo řečeno, borovský kostel byl prokazatelně ještě koncem 17. století dřevěnou stavbou, jedinou zděnou částí byla

původní misijní kaple na jižní straně kostela. Je s podivem, že ohledně přestavby kostela do zděné podoby písemné prameny mlčí, což značně ztěžuje dataci vzniku této stavby. Jedinou výjimkou je česky psaný zápis vlastenecky smýšlejícího borovského faráře Jana Tagliaferra z roku 1898 ve farní kronice. Ten zaznamenal, že při líčení interiéru kostela byly po odstranění staré vrstvy vápenného nátěru v misijní kapli objeveny na stěnách a stropě stopy původní výmalby. Nad vchodovými dveřmi byly znatelné dva erby. „*Jeden byl už úplně neviditelný, až na modrou barvu základní, kdežto druhý byl značný.*“ Podobu druhého znaku velmi pečlivě zachytil Tagliaferro do kroniky a také na výkres, který zaslal heraldikovi Konrádu Blažkovi, tehdy faráři v Mladějovicích na Moravě. Následně bylo určeno, že zmíněný znak patřil hraběcí rodině Almesloe, z níž pocházela třetí manželka majitele frýdeckého panství Františka Viléma hraběte Pražmy, Karolína Františka Terezie.²⁰ Na základě uvedené skutečnosti se domnívám, zatím jen v rovině hypotézy, že erby byly vymalovány na místě starých oppersdorfských až po přestavbě dřevěného kostela na zděný, k čemuž došlo zřejmě někdy v první polovině 18. století za Františka Viléma hraběte Pražmy. Ani zděná podoba kostela však neodpovídala jejímu současnému stavu. Jedinečným pramenem je v tomto ohledu litografie ze čtyřicátých let 19. století, která zachycuje kostel ještě s dřevěnou bání na původní misijní kapli a pouze s malou dřevěnou věží, vyrůstající ze střechy nad vchodem. Ke stavbě zděné věže a zároveň k úpravě misijní kaple došlo až v roce 1890, čímž byla kostelu dána jeho dnešní podoba.

Obce Malenovice, Nová Ves a Staré Hamry, přináležející k borovskému kostelu, byly v důsledku nárůstu počtu obyvatel v horských oblastech od roku 1673 spravovány stále častěji frýdeckými než doberskými faráři. Nebylo však žádnou výjimkou, že křty, oddávky i pohřby brali na svá bedra faráři ze sousední moravské farnosti ve Frýdlantě, jak to dokládají dochované matriky.²¹ Snahy o zefektivnění zdejší nedostačující duchovní správy byly korunovány úspěchem až v roce 1778, kdy bylo na Borové císařským nařízením ze dne 8. prosince zřízeno tzv. lokální kaplanství (jednalo se o část farnosti nebo přifařenou obec, která byla spravována vlastním knězem, pomocníkem faráře, buďto kaplanem, nebo kooperátorem).²² Trvalo však ještě rok a půl, než bylo postaveno obydlí a zajištěny

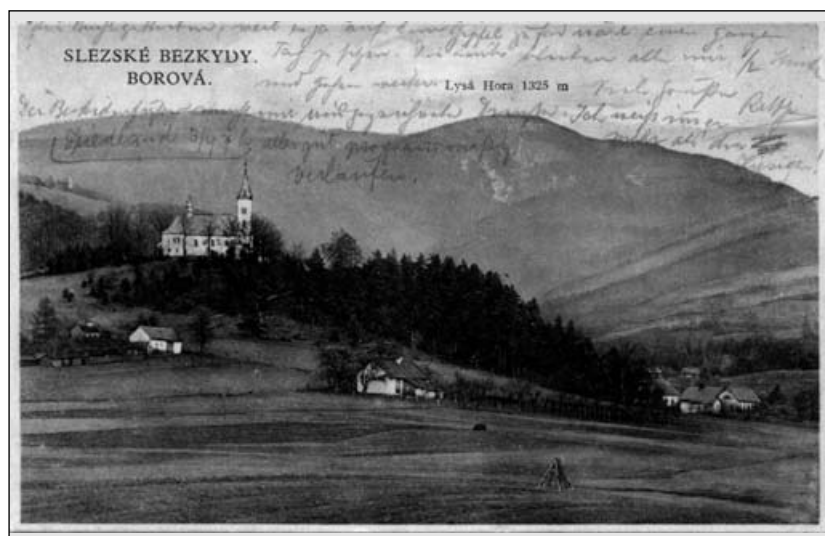
další náležitosti pro vlastního duchovního správce.

K nově zřízenému lokálnímu kaplanství při kostele na Borové náležely obce Malenovice, Nová Ves a Staré Hamry. Původně zde byly přiděleny také obce dosud přifařené do Frýdku, Pržno a Lubno²³, přestože již minimálně od poloviny 17. století v těchto dvou obcích vykonával duchovní službu místecký farář a obě obce přináležely k filiálnímu kostelu ve Frýdlantě.²⁴ Po vzniku samostatné farnosti ve Frýdlantě v roce 1665 byly obě obce ponechány v jurisdikci místeckého faráře, který v nich nadále vykonával veškeré církevní úkony, za což mu náležely i patřičné štolové poplatky.²⁵ Po roce 1673 byli farníci z Pržna a Lubna sice pohřbíváni na borovském hřbitově, ale místecký farář navzdory tomu odmítal přifaření obou obcí ke vzniklému lokálnímu kaplanství. Když se na jeho stranu postavil i farář frýdecký, jemuž náležely desátky a fundace²⁶ z obou obcí, rozhodl těšínský generální vikář Antonín Alois Löhn společně s arcibiskupskou konzistoří v Olomouci dne 13. prosince 1779, že vše zůstane při starém.²⁷

Dne 12. června 1780 byl jmenován prvním borovským lokálním kaplanem Jan Golík.²⁸ Jeho hmotné zabezpečení sestávalo jednak z desátku odevzdávaného již řečenými třemi obcemi, dále podpory patrona a zbytek na sebe vzal stát v podobě doplatku příjmového minima (portio canonica) ve výši 60 tolarů ročně z nově zřízeného náboženského fondu. Zmíněný desátek ze všech obcí sestával z dvaceti tolarů v penězích

Borová, foto:

Borová sbírka pohlednic
Muzea Beskyd

a dále z 18 větelů ovsy, stejného množství pšenice, 18 čtvrtní másla a tří ovcí. Patron, frýdecká vrchnost, se zavázal ročně poskytnout šest sáhů dřeva z panských lesů (*lignae gratis ex silva dominicali*), v penězích 32 toлары a 10 větelů ovsy pro koně, který byl zdejšímu duchovnímu správci k dispozici při cestách za nemocnými.²⁹ Dne 30. srpna 1780 bylo rozhodnuto o převedení výnosu z dosavadních dvou fundací při borovském kostele, a to z fundace Eusebia z Oppersdorfu z roku 1673 a z fundace frýdeckých měšťanů Jakuba a Hedviky Syřínkových z roku 1680 ve prospěch zdejšího lokálního kaplana.³⁰ V roce 1782 navíc přibyl ještě výnos z nadace faráře Josefa Hlasty a brzy nato i výnosy fundací Pavla Ivánka a Jiřího Sluky.

V roce 1785 velmi podstatně zasáhlo do dějin farnosti v Dobré rozhodnutí císaře Josefa II. Na jeho základě došlo k jejímu rozdělení na čtyři menší farní obvody. Farnostmi se staly vedle Dobré také Morávka, Skalice a Borová. Prvním farářem na Borové byl dne 3. února 1785 jmenován zdejší dosavadní lokální kaplan Jan Golík.³¹ K nové farnosti byly vedle Malenovic, Nové Vsi a Starých Hamer konečně přiřazeny také obce Pržno a Lubno.³² Přesto v nich však dohodou mezi těšínským generálním vikářem a arcibiskupskou konzistoří v Olomouci z 16., respektive z 31. března téhož roku vykonával i nadále duchovní službu místecký farář, jemuž byly také přiznány

veškeré štolové poplatky z obou obcí.³³ Tato ztráta však byla borovskému faráři velmi záhy nahrazena fundací majitele frýdeckého panství, hraběte Jana Nepomuka Pražmy z 12. června roku 1789.³⁴

I když na konci 18. století patrně nebyl kostel na Borové příliš starý (uvažujeme-li o výstavbě zděné stavby počátkem 18. století), jeho interiér se ani zdaleka nenacházel v dobrém stavu. Vnitřní vybavení kostela proto zřejmě pocházelo z původní dřevěné stavby. Z doby, kdy zde působil již druhý farář, Antonín Balonek (1793-1799), to dosvědčují dochované vizitační protokoly. Již v roce 1795 konstatoval vizitátor Antonín Alois Löhn katastrofální stav kazatelny i ostatního zařízení. Stejně se vyjadřoval i v roce následujícím a při vizitaci provedené 8. dubna 1798 dokonce uvedl, že stav kazatelny je zcela nevyhovující a ohrožuje kněze na životě „...*cathedra ruinam minatur...ob periculum mortis corruendi parochia injunctum fuerit*...“.³⁵ Tento závažný nedostatek byl odstraněn až za dalšího borovského faráře, kterým se v roce 1799 stal Vincenc Dankovský (1799-1809), dříve lokální kaplan v Hnojníku. Oba dva posledně jmenovaní kněží se museli nejen postarat o obnovu zašlého interiéru kostela, ale zároveň se museli také smířit s ukrácením svých příjmů ze štolových poplatků, a to nejen v důsledku statu quo v Pržně a Lubně, ale také následkem dlouhých sporů s lokálním kaplanstvím v Ostravici o oblast Starých Hamer.

Význam vzniku zdejší farnosti pro další vývoj přiřazených obcí, zvláště Malenovic, byl značný. Pomineme-li církevně-náboženský smysl tohoto státem řízeného kroku, velmi příznivý dopad mělo zejména zřízení obecné školy a chudinského ústavu, přičemž obě tyto instituce byly velmi úzce svázány s existencí farnosti. V roce 2003 uplynulo již rovných 330 let od výstavby kostela na Borové. Přestože za dobu své existence prošla tato sakrální památka několika přestavbami i drobnějšími úpravami, stále si zachovává svůj neopakovatelný *genius loci* a je přirozenou dominantou obce Malenovice i jejího okolí.

POZNÁMKY

1 Korbelařová, I.: K územně správnímu členění Slezska před rokem 1740. Slezský sborník 100, 2002, č.3, s.165.

2 Obec Malenovice vznikla mezi lety 1610-1617, Nová Ves kolem roku 1600 a Staré Hamry mezi lety 1636-1639 viz: Hosák, L.: Historický místopis země moravskoslezské. Brno 1938, s.926-927, Bakala, J.: Osídlení Frýdecka a Jablunkovska v období vrcholného feudalismu. Frýdek-Místek 1982, s. 67, 90-91 a Žáček, R.: Pobeskydí v letech 1618-1848. Frýdek-Místek 1992, s. 93, 103 a 129.

3 Jungnitz, J. (Ed.): Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonats Oppeln I. Breslau 1904, s. 566.

4 Nepřímým důkazem je zápis ve vizitačním protokolu z roku 1679, který hovoří o tom, že si nikdo nestěžoval, že by se některému nemocnému nedostávalo kněze. „...*Nullus tamen ex parochianis coram me est questus, defuisse aliquando infirmo copiam sacerdotis, nisi quod externi mussitaverint de iis, que annotavi*...“ Viz: Jungnitz, J. (Ed.): c.d., s. 235.

- 5 „...Přicházeli zde protestantští misionáři z Uher a začali bezelstné valachy a horaly vyučovat luteránství a kalvinismu, díky čemuž bylo v horách mnoho protestantů, neboli katolíků pouze na oko...“ Kronika farnosti Frýdlant, Římskokatolický farní úřad ve Frýdlantě n.O. (dále jen FúF), pag.108.
- 6 Volný, J.: Dějiny kostela svatého Jiří v Dobré. Dobrá 1999, s. 6.
- 7 Stand des Breslauer k.k. Diözesantheils mit ende des Jahrs 1820. Teschen 1821, s. 60. O náboženských poměrech na frýdeckém panství v období reformace pojednal Adamus, A.: K dějinám Frýdku a okolí. Černá země IV, 1928, č. 8, s. 229-233.
- 8 Hosák, L.: c.d., s.925. Při prodeji frýdecké části panství biskupem Stanislavem II. Pavlovským Bartoloměji Bruntálskému z Vrbna v roce 1584 už nový majitel přebíral patronátní povinnost jen nad třemi kostely, a to ve Frýdku, Bruzovicích a Dobré. Viz: Archiwum państwowe w Katowicach, oddział w Cieszynie (dále jen Ap), fond Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych, sign.103. V literatuře Havlas, F.: Podací k farám panství frýdeckého. Věstník Matice Opavské (dále jen VMO) 1893, č. 3, s. 21-22 a Prasek, V.: Frýdek a Místek. VMO 1894, č. 4, s. 6. V roce 1617 byly všechny patronáty puštěny vratislavským biskupům, kteří jej v několika případech znovu propůjčili majiteli frýdeckého panství, avšak pouze „ad dies vitae“ - na doživotí, k čemuž došlo např. v roce 1669, kdy se stal patronem František Eusebius z Oppersdorfu. V popisu vratislavské diecéze z roku 1724 již opět figuruje coby patron těchto kostelů vratislavský biskup. Viz: Korbelářová, I. a Žáček, R.: Nový pramen k dějinám Těšínska. Těšínsko 1996, č. 4, s. 5.
- 9 Ap, fond Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych, sign.103.
- 10 Předání frýdeckého panství do jeho rukou schválil 25. února 1636 vrchní hejtmán v Horním a Dolním Slezsku münstenberský kníže Jindřich Václav a Jiří z Oppersdorfu převzal panství dne 3. března téhož roku. Viz: Státní okresní archiv ve Frýdku-Místku (dále jen SOKA), fond Archiv města Frýdku, inv.č. 499, č. k. 8.
- 11 Kronika farnosti Frýdlant, FúF, pag. 104.
- 12 Tamtéž, pag. 104. Text autenticky zachycený modlitby je v jazykově německém textu kroniky zaznamenán česky.
- 13 Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), pobočka v Olomouci, fond Arcibiskupství Olomouc, inv.č. 706, sign. A, č.k. 232, fol. 9. Jedná se o zápisy z činnosti misíí.
- 14 SOKA ve Frýdku-Místku, fond Farní úřad Frýdek (dále jen FúFr), inv.č. 61, sign. VI i, fol. 28-29. Jedná se o registr fary frýdecké z let 1660-1694. V literatuře viz: Havlas, F.: Prašivá. Kalendář slezský 1897, s. 101-102 a Volný, J.: c.d., s. 27-28.
- 15 Tvrdý, J.: Památný spisek k oslavení 200 letého jubilea nynějšího kostela dobrodinského. Brno 1886, s. 13, Tagliaferro, J.: Borová. Kalendář slezský 1898, s. 133, Hosák, L.: c.d., s. 926 a Žáček, R.: Pobeskydí v letech 1618-1848. Frýdek-Místek 1992, s. 45.
- 16 „...Ecclesiae duae s. Antonii de Padua et s. Ignatii. Haec duae ecclesiae sunt lignae per modum capellarum...“ viz: Jungnitz, J. (Ed.): c.d., s. 560.
- 17 Příjem frýdeckého faráře a kaplana z fundací kostelů na Prašivé a Borové je připomínán i ve vizitačním protokolu z roku 1679. „...ex fundatione illustrissimorum comitum dominorum Georgii in Prassiva et domini Francisci in Borowa comitis ab Oppersdorf 24 tal...“ viz: Jungnitz, J. (Ed.): c.d., s. 228. Srovnej: Morr, J.: Der ehemals österreichische Anteil der Diözese Breslau nach den Visitationsberichten des 16. und 17. Jahrhunderts. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens 14-15, 1919-1920, s. 74.
- 18 SOKA ve Frýdku-Místku, fond FúFr, inv.č. 61, sign. VI i, fol. 28-30. Jedná se o opis dvou fundačních listin z roku 1673, v nichž se o změně patrociniu kostela na Prašivé pojednává.
- 19 Kopie konsekrační listiny je opsána v kronice farnosti Borová, FúF, pag. 122. „Documentum consecrationis ecclesiae: Anno Domini 1673, die 14. mensis septembris nos, Carolus Franciscus Neander, Dei et apostolicae sedis gratia, episcopus Nicopolitanus, suffraganeus et archidiaconus vratislaviensis ibidemque ad s. crucem scholasticus, consecravimus ecclesiam et altare hoc in honorem sancti Ignatii, confessoris et reliquias ss. martyrium Vincentii Bonifacii Sisimii acitatis virginis /.../ et singulis christi fidelibus hodie consecrationis huiusmodi ipsam visitantibus gentia in forma ecclesiae consueta concessimus.“
- 20 Kronika farnosti Borová, FúF, pag. 134-135. Karolína Františka Terezie hraběnka Almesloe se narodila v roce 1706, sňatek se uskutečnil 7. října 1724 ve Vratislavi a zemřela 14. června 1770.
- 21 ZAO, fond Sbírka matrik (dále jen Sm), inv.č. 1575, sign. M I 1. také inv.č. 1683, sign. M VI 1.
- 22 Kronika farnosti Borová, FúF, pag. 1.
- 23 Návrší Borová i s kostelem se až do roku 1882 nacházelo na katastru obce Lubna, posléze došlo k jeho převedení k obci Malenovice. Viz: Grundel, F.: 700 let obce Lubna. Frýdlant n. Ostravicí 1980, s. 6.
- 24 V roce 1628 a po něm se obě obce uvádějí při frýdlantském kostele. Viz: ZAO, fond Sm, inv.č. 1575, sign. M I 1.
- 25 Výjimku tvořilo období mezi lety 1716-1721, kdy tuto povinnost na sebe převzal frýdlantský farář. Viz: ZAO, fond Sm, inv.č. 1683, sign. M VI 1.
- 26 O fundaci Jana staršího Bruntálského z Vrbna, jejíž výnos měla každoročně frýdeckému faráři platit obec Lubno pojednal Mikoláš, L. J.: Do lubenské kroniky a kroniky města Těšína. Těšínsko 1968, č. 4, s. 25-26. Text této fundace a nastalý spor o její vyplácení v letech 1665-1666 je zachycen v registru fary frýdecké z let 1660-1694. Viz: SOKA ve Frýdku-Místku, fond FúFr, inv.č. 61, sign. VI i, fol. 34-37.
- 27 Kopie dekretu je opsána v kronice farnosti Borová, FúF, pag. 7.
- 28 Kopie jmenovacího dekretu je opsána v kronice farnosti Borová, FúF, pag. 7-8. V literatuře Tagliaferro, J.: c.d., s. 134.
- 29 SOKA ve Frýdku-Místku, fond FúFr, inv.č. 64, sign. VI i, pag. 56, jedná se o knihu frýdeckých kostelů, sepsanou farářem Šípem (Schippem).
- 30 SOKA ve Frýdku-Místku, fond Farní úřad Malenovice-Borová (dále jen FúM), inv.č. 18, sign. IV c, č.k. 1, fol. 2, jedná se o nadační spisy, opis rozhodnutí o převedení výnosů z obou fundací je v kronice farnosti Borová, FúF, pag. 3.
- 31 Jmenovací dekret je opsán v kronice farnosti Borová, FúF, pag. 16-17. V literatuře Tagliaferro, J.: c.d., s. 134.
- 32 Schematismus des Bisthums Breslau und seines Delegatur-Bezirks. Breslau 1887, s.216, také Linhart, F.: Místecký okres. Vlastivěda moravská. Brno 1915, s. 100-101.
- 33 Dekret je opsán v kronice farnosti Borová, FúF, pag.17-18 a také v Annales parochiae mistecensis, Římskokatolický děkanský úřad v Místku, pag. 7-8.
- 34 SOKA ve Frýdku-Místku, fond FúM, inv.č. 18, sign. IV c, č.k. 1, fol. 4.
- 35 Ap, fond Komora cieszyńska, inv.č. 1390, pag. 150-151, 181 a 210. Jedná se o vizitační protokoly arcikněžství Frýdek.

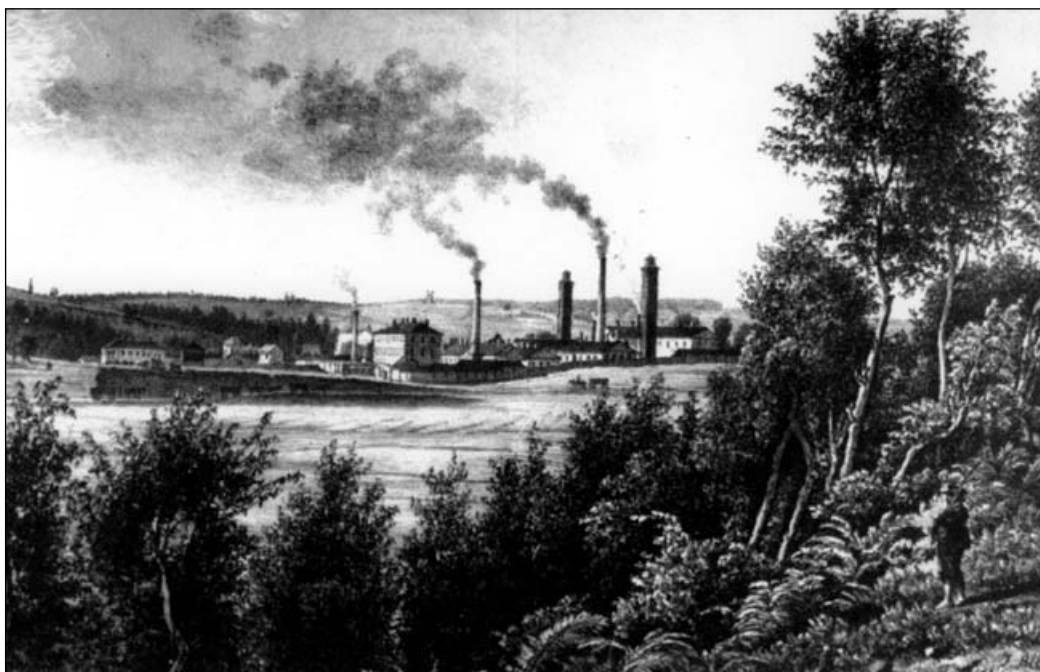
PROBLÉMY ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ V OKOLÍ CHEMICKÝCH TOVÁREN ZA PRŮMYSLOVÉ REVOLUCE NA PŘÍKLADU ZÁVODU V HRUŠOVĚ A VRATIMOVĚ (1851 – 1912)

Jiří Palát

I v nejvyspělejších zemích světa považují lidé za nejvyšší hodnotu lidské zdraví. Překotný rozvoj průmyslové revoluce 19. století se všemi jejími problémy a zvraty v zaběha-

ných systémech se skutečně nejdříve dotýkal zemědělsko-řemeslných ekosystémů, a tím vlastně útočil především na lidské zdraví. A tak již kolem poloviny 19. století se i u nás

*Nejstarší vyobrazení továrny
na sodu v Hrušově.
(litografie J. Alta
z roku 1855)*

objevuje tzv. humánní ekonomika – což mělo vyjadřovat vazby mezi živými organismy a prostředím. Zakladatel české ekologie Karel Slavoj Amerling¹ propagoval v této době důsledné využívání přírodně ekonomických poznatků v rozvoji hospodářství. Za tím účelem založil v Praze roku 1862 „Fyziokratickou společnost,“ jejímž úkolem bylo poznání a využití přírodních zdrojů pro rozkvet zemědělství a průmyslu i ovládnutí přírodních zákonů do takové míry, aby sloužily člověku.

To však byly v té době teoretické, řekli bychom kabinetní a salonní úvahy, které našly své reálné naplnění až o sto let později. A protože se směr ochraňující přírodu prakticky přimknul v 19. století k botanice a zoologii, ztratil během krátké doby jakékoliv společenské uznání. Bouřlivě se rozvíjející průmyslové podnikání ve stejné době nabylo vrchu a tak se začala situace pronikavě měnit. Praktické následky průmyslové revoluce jsou obecně známé a daly by se shrnout do výrazu – porušování a znevažování všech dosud platících a existujících hospodářských a společenských zásad. Dnes suverénní ekonomika dostává postupně rovnocenného partnera v ekologii. Toto opožděné partnerství často vyvolává otázky, proč už dříve nedocházelo k účinnější kooperaci a spolupráci mezi reprezentanty přírodních věd a průmyslníky, proč nedocházelo ke koordinovanému postupu při rozvoji materiálních a energetických zdrojů v nějakém společném oboru, který by vytvářel jak eko-ekonomiku, tak eko-ekologii. Tato otázka stále ještě čeká na mnoho odpovědí. Dnes je problematika životního prostředí součástí společenského pohybu. Celý obor prošel od

romanticky laděného úsilí o zachování přírodních zajímavostí až k ochraně přírodního rázu krajiny i celého životního prostředí.²

Předložená práce si vytkla za cíl seznámit čtenáře s tendencemi a hloubkou přeměn, kterými přešlo Ostravsko od průmyslové revoluce 19. století do dnešních dnů v oblasti nám téměř neznámé, a to v znečišťování životního prostředí v důsledku bouřlivého rozvoje chemického průmyslu rakouské monarchie, jehož kolébkou se v roce 1851 stala ostravská příměstská obec Hrušov. O třicet let později byla v obci Vratimov založena další nejmodernější chemická továrna na výrobu celulózy, která svým znečišťováním vod a ovzduší poznamenala na dalších sto let rozvoj širšího Ostravska. Dnes oba chemické závody ukončily svou výrobní činnost, avšak jejich následky jsou na Ostravsku patrné dodnes. Dochované archivní prameny i dobová literatura byly schopny nám pomoci vytvořit obraz o době, kdy akcent na přirozenost v přírodním smyslu či projev úcty k přírodě byl považován za nedostatek realismu a schopnosti zabezpečit uspokojování širokého spektra lidských a celospolečenských potřeb v rozvíjejícím se světě.

POČÁTKY TOVÁRNÝ NA SODU V HRUŠOVĚ

Když byly o vánočních svátcích roku 1851 v chemické továrně, postavené v malé slezské vesnici Hrušov, vyrobeny první kilogramy sody a kyseliny sírové byli tomu osobně přítomní i jejich majitelé. Rodinu vídeňského obchodníka Josefa Maria Millera zu Aichholz zastupovali synové a odborné

práce osobně řídil duchovní a technický otec celého projektu – brněnský továrník a podnikatel Theodor Hochstetter. Už název chemické továrny „První rakouská továrna na sodu v Hrušově“ vyjadřoval její postavení. Byla první chemickou továrnou v celé rakouské monarchii.³ Hrušovský chemický závod měl během několika let změnit od základů mnoho technických a průmyslových odvětví. Pro nás je soda dnes téměř zapomenutý a dle názoru většiny nepotřebný chemický produkt. Avšak vynález francouzského lékaře Le Blanca z konce 70. let 18. století opravdu změnil svět a umožnil rozvoj průmyslové revoluce v mnoha oborech.⁴

Na podporu těchto slov zalistujme v prvním vydání knihy „Příručka průmyslové výroby sody a jejích vedlejších produktů“ z roku 1878, kterou sepsal a ní se proslavil po celém světě dr. Georg Lunge, jinak profesor technické chemie v Zürichu.⁵ „...*Průmysl sody zahrnuje v širším smyslu slova nejen samotnou výrobu sody ve všech jejích technických formách, nýbrž také materiály, které jsou již konečnými produkty a na druhé straně jsou tu ještě také meziprodukty, které vznikají při vlastní výrobě sody. Jsou to především kyselina sírová, Glauberova sůl, kyselina dusičná, chlorové vápno, kyselina chlorečná a další... Produkty průmyslu sody jsou nezbytnými látkami pro mnoho metalurgických procesů, pro průmysl umělých hnojiv, pro mydlářský, tukový či průmysl olejnin. Produkty sody potřebuje sklářství, papírenský průmysl. K výrobě organických a anorganických barev je také nezbytná soda. A také dokonce potravinářský průmysl začal užívat sodu ve velkém, stejně jako další obory rodícího se chemického velkoprávního průmyslu. A z toho pak plyne naučení, že v žádné zemi, která nemá vlastní průmysl sody se nemůže dobře rozvíjet ani průmysl, ani celé národní hospodářství.*“⁶

Uvedený citát velmi zřetelně popsal význam této investice v Hrušově nejen pro celý rakouský průmysl, ale také pro jeho majitele. Byly-li až do roku 1852 všechny produkty sodárenského průmyslu dováženy především z Německa, Anglie a také z Francie, pak hrušovský závod měl podle původního projektu ročně vyprodukovat 20 000 víd. centnérů (1 Ctn=56 kg) umělé kalcinované sody, 25 000 až 30 000 Ctn kyseliny sírové 15 000 až 20 000 Ctn kyseliny chlorovodíkové a mnoho dalších chemikálií.⁷ Jan Janák uvádí, že před rokem 1847 se import sody z původních 14 243 q zvýšil za čtyři roky na 42 690 q v celkové hodnotě 213 450 zl.⁸ Byla tedy plánovaná produkce sody v hrušovské továrně něco

kolem 30% skutečné potřeby rakouské monarchie.

V době, kdy začíná produkovat hrušovská továrna své výrobky, vyrůstají v nejbližším okolí Moravské a Polské Ostravy důlní díla k hlubinnému dobývání černého kamenného uhlí, rozrůstají se hutní a strojírenské provozy Rothschildových železáren ve Vítkovicích. Sestavíme-li si tyto průmyslové činnosti do přehledné řady jak podle četnosti, tak podle velikosti znečišťování životního prostředí v letech 1850 až 1880 dojdeme k následujícímu schématu. Na prvním místě je těžba energetických surovin a samotná energetika vyrábějící energii z fosilních paliv. Za nimi pak následuje hutnictví a metalurgie. Třetí místo zaujal chemický průmysl a koksovy. Poslední dvě místa patřila stavebnímu průmyslu a všem zbývajícím průmyslovým a životnostenským oborům. Uvedený trend se ve své podstatě na Ostravsku udržoval až do roku 1989, kdy široce pojatá restrukturalizace průmyslu některé obory omezila na minimum a jiné, jako těžbu uhlí, v Moravské a Slezské Ostravě zrušila vůbec.⁹

Le Blancův výrobní proces sody vycházel ze síranu sodného, který byl získán rozkladem soli kamenné pomocí kyseliny sírové.¹⁰ Jádro chemické továrny na sodu tvořily v zásadě tři provozy: výroba kyseliny sírové, výroba síranu (sulfátu) s výrobou kyseliny chlorovodíkové a vlastní výroba sody.¹¹ Rozklad soli kyselinou sírovou probíhal v Hrušově nejdříve v jedné a po požáru továrny v roce 1856 pak ve dvou ručních sulfátových pecích. Chlorovodík vznikající při rozkladu soli byl jímán do speciálních kameninových nádob – zvaných touriles. Od roku 1852 se kyselina chlorovodíková oxidovala burelem a vzniklé matečné louhy, obsahující mangan byly velmi nepříjemným odpadem.¹²

Až do počátku 40. let 19. století žila malá vesnice Hrušov zcela poklidným životem. Důsledky zprůmyslování Moravské a Polské Ostravy se projeví i zde. Nejdříve to byla výstavba dvou nových důlních děl, po té výstavbou nádraží Severní dráhy Ferdinandy a konečně pak v roce 1851 a 1852 byla vystavěná už zmiňovaná továrna na sodu a k ní náležející továrna na keramické zboží.¹³ Chemická továrna v Hrušově přinesla sebou dosud zcela neznámý aspekt průmyslového podnikání v chemii – škodlivé exhaláty ve formě plynů – v dobové literatuře nazývané „Rauchenschaden“ a také neřešitelný chemický průmyslový odpad. Že situace nebyla jednoduchá a že pro obyvatele Hrušova a okolí šlo nejen o úrodu a zdravý vzduch se dozvídáme

z odborné literatury a časopisů té doby. Doktor Lunge ve své knize napsal, že výroba kyseliny chlorovodíkové a následná výroba chlorového vápna ještě v 70. letech 19. století byla problémem, s kterým se potýkala celá chemická Evropa. Citovaný autor uváděl, že ve 30. letech 19. století byla situace s chlorovodíkem v liverpoolské sodárně tak kritická, že městská rada donutila majitele továrny provoz zastavit a přemístit jej mimo intervilán města o několik mil. Nejdříve tuto situaci chtěli technici řešit výstavbou komínů vysokých až 150 metrů, aby se chlorovodíkové plyny v horních vrstvách vzduchu rozředily a staly se tak neškodnými. Celý tento problém byl podstatně vyřešen ve 40. letech vynálezem jímání chlorovodíku v tzv. bonbonech či touriles, kde s vodou chlorovodík kondenzoval na kyselinu chlorovodíkovou. Avšak i přes tyto vynálezy se chlorovodíkové plyny tlačily k zemi a zde v širokém okruhu poškozovaly vše.

Uvedme za všechny evropské sodárny jeden případ, o němž můžeme tvrdit, že platil i pro hrušovskou továrnu na sodu. V roce 1855 nařídila belgická vláda, aby byla vytvořena komise, která by vyšetřila všechny stížnosti na provoz a chování belgických sodáren. Zpráva belgické královské komise se dochovala a je datována dnem 26. února 1856. Zkoumání zahrnovalo vliv chemických exhalací na život v okolí továren na sodu. Obzvláště pečlivě byl zkoumán vliv chlorovodíku na stromy a keře i další rostliny. Vzorek třiceti stromů a keřů ukázal, že nejméně odolným vůči chlorovodíku byla olše a nejodolnějším naopak se stal habr. Napadení stromů a keřů se projevovalo tak, že nejdříve se na listech začaly tvořit skvrny, které vedly až k odumření listů. Lépe než stromy snášela chlorovodík košťálová zelenina, bramborům skvrny na listech nevadily a nejlépe obstála kořenová zelenina.

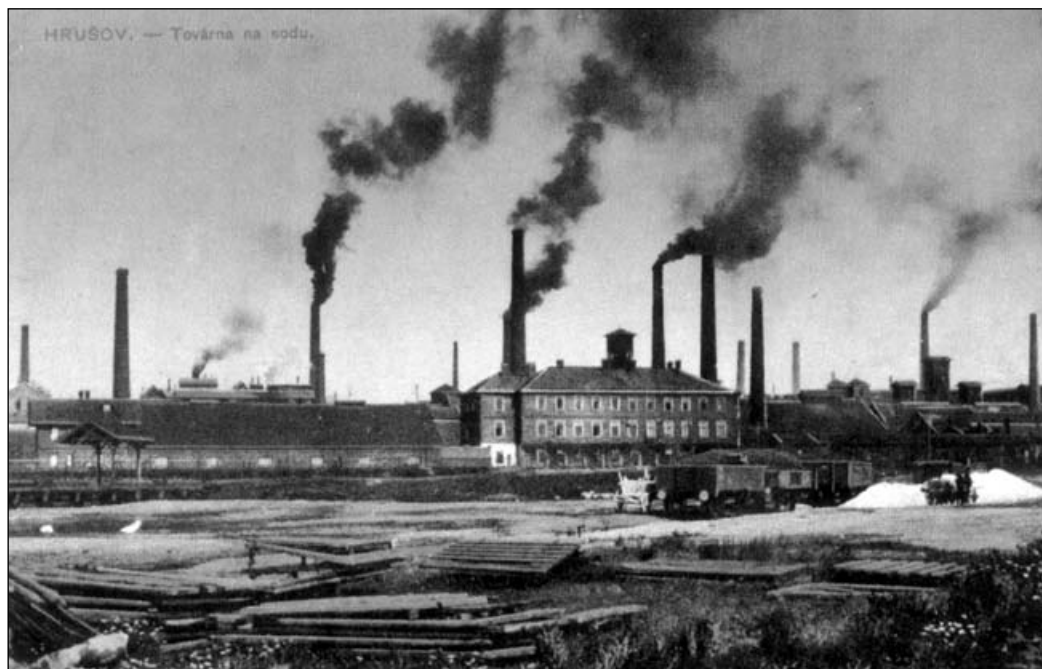
U obilnin komise konstatovala, že velké škody na obilninách páchal plyn v okolí 600 metrů a snížené výnosy se pravidelně vyskytovaly až do vzdálenosti 2000 metrů od továrny. Komise uvedla na svou podporu skutečnost z anglického prostředí, kdy v okolí sodáren se v obilninách vyskytovala vždy určitá část prázdných klasů. Jiný anglický výzkum té doby uváděl, že únik chlorovodíku do ovzduší při výrobě sulfátu se pohyboval od 16 % až do 40 %. Takové úniky plynů do ovzduší obtěžovaly nejen lidská sídla, zemědělskou výrobu, ale i vlastní domy. Vlivem exhalací trpěly všechny železné předměty.¹⁴

V době, kdy belgická královská společnost zveřejnila výsledky své práce, v Hrušově a Petřvaldě¹⁵ se výroba sody teprve dostávala

do fáze, kdy byly technicky zvládnuty všechny předepsané výrobní postupy a do nových chemických profesí byla zaškolená řada obyvatel regionu. Písemné zprávy o škodách způsobovaných organickými plyny, průmyslovým odpadem či zplodinami spalovaného fosilního paliva se, bohužel, až do počátku 80. let 19. století nedochovaly. Avšak dále uvidíme, že situace v ochraně životního prostředí byla i o třicet let později téměř identická se situací v Belgii, o které jsme už referovali.

V písemnostech velkostatku Polská Ostrava, jehož majitelem byl hrabě Wilczek, se dochoval konvolut spisů, zabývajících se náhradami škod způsobených sodárnou na obilninách. Nejstarší žádost o náhradu škod pochází z roku 1881. Správce dvora v Hrušově vedení velkostatku napsal, že na panském dvoře v místní trati „Liština“, v bezprostřední blízkosti hrušovské továrny, byl na pole o rozloze 2,5 jitra¹⁶ vyset ječmen, jehož výnos není takový jako v jiných lokalitách. Správce Vavrečka to přičítal vlivu kouřových plynů i dalších jedů z továrny. Klasy byly prý povětšinou prázdné, zakrsle a také skvrnité. Tuto skutečnost nechalo vedení velkostatku prozkoumat komisí, sestavenou ze dvou znalců a hrušovského radního Františka Hurníka a zprávu o šetření předložilo majiteli továrny na sodu Franz Ritter von Miller zu Achholz, který sídlil v Hrušově. Ten však po přečtení ihned konstatoval, že to vše nezpůsobuje továrna, ale hlavně špatná péče o půdu. K tomu správce Vavrečka do dopisu poznamenal: „...*Franz von Miller jako vždy obvykle škodný požadavek okamžitě vetoval.*“¹⁷ Z uvedeného citátu usuzujeme, že škody na úrodě byly ze strany velkostatku majitelům továrny předkládány k úhradě již dříve. Soudní znalci stanovili tuto škodu na 25 % z celkového výnosu a vyčíslili ji částkou 60 zl. r.č.¹⁸

V roce 1888 požadoval polskoostravský velkostatek po majitelích sodárny a šachtě Ida opět náhradu škody, jež vznikla na obilninách opět za továrnou na místě bývalých rybníků v hrušovském obecním katastru. Správce Hurník do protokolu uvedl, že na plochách bývalých rybníků Olšiny (rozloha 5 jiter)¹⁹ a Záhumník (rozloha 12 jiter) byl v současnosti vyset ječmen a žito. Avšak škody způsobené kyselinovými výpary a kouřovými zplodinami byly při žních odhadnuty na 157 zl. 20 kr. r.č. Na uvedený požadavek reagovali vedoucí představitelé továrny dne 1. srpna 1888 ústy ing. Carl Opita. Do protokolu nadiktovali, že: „...*ač znalci z oboru zemědělství uvedli, že škody*

Pohled na hrušovskou továrnu na sodu. 90. léta 19. století

způsobila na obilninách naše továrna, oni konstatují, že rybník Olšiny je už více jak dvacet let mrtvou plochou, kde nic nerostlo a neroste. A na to nemá vliv, zda jsou zde výpary z chemičky nebo ne. K rybníku Záhumeník však kouř a chemické výpary vůbec nedojdou a jiné atmosférické vlivy je nutno do toho zahrnout, protože blízké šachty, koksovny i dopravní cesta vlaková má na to rovněž velký vliv. Proto se plně ke škodám na obilninách nehlásíme,“ uzavřeli protokol zástupci první rakouské továrny na sodu.²⁰

Na základě těchto skutečností zažádal Johann hrabě Wilczek dne 7. srpna 1888 Okresní soud v Bohumíně o zjednání nápravy úřední cestou. Ve svém podání uvedl, že jako majitel fideiskomis Polska Ostrava má mimo jiné v obci Hrušov polnosti v okolí továrny na sodu o celkové výměře více jak 145 jiter a na 40 jitrech zde pěstuje vždy oves. Tato obilovina je v tomto roce tak poškozena kouřovými zplodinami chlorovodíku, síry, kyslíčnicku siřičitého i kyseliny solné, že oves asi vůbec nepůjde použít.²¹ Vlastní soudní jednání se konalo už 29. srpna v Bohumíně. Kromě obou zúčastněných stran byli přizváni také tři soudní znalci, kteří předložili úřední odhad škod. Celkové škody na obilninách v okolí hrušovské chemičky činily 1071 zl. 95 kr. r.č. Přítomný majitel dr. Heinrich von Miller zu Achholz i jeho právní zástupce s rozhodnutím soudu nesouhlasili a odvolali se k vyšší instanci. O výsledku těchto jednání však už hodnověrné doklady nemáme.²²

Patřily-li exhaláty, vznikající při výrobě sody ihned na druhé místo za zplodiny z výroby koksů, mnohem větším problémem

byly sodové zbytky. Pražení rud, odvaly strusek, výroba vápna či výroba koksů nebyla tak nebezpečná jako výroba sody. Sodový odpad na haldách se dlouhodobě choval jako živý: pracoval, zrál, oxidoval, zvyšoval svou vnitřní teplotu. Tento problém byl znám již od počátku. V Anglii se už od roku 1804 se v dobové literatuře uvádělo, že sodových zbytků je dvojnásobek hotové produkce. Na haldách, nejčastěji v bezprostřední blízkosti závodu, se vlivem atmosféry ze sodových zbytků uvolňoval sirouhlík a kyslíčnick siřičitý a tyto exhalace pak doslova zamořovaly široké okolí. Proto Angličané vyváželi sodové zbytky na širé moře „a zde je pohřbívali, aby nezamořovaly lidská sídliště.“²³

Sodové kaly byly stejným problémem i v hrušovské sodárně. V sušině obsahovaly až 80 % CaS a až 25 % CaCO₃ a také 2 až 3 % Na₂CO₃. Vysoký obsah síry v sodových kalech se pohyboval v rozmezí 11 až 12,5 %. Tak se staly sodové kaly rezervou pro přípravu kyseliny sírové. Nejstarší doklad o existenci a skladování sodových zbytků v hrušovské chemičce nacházíme v pramenech k roku 1858 v účetní inventuře za uvedený rok. V roce 1858 bylo na haldu sodových zbytků vyvezeno a uloženo 40 těžkých vozů odpadových chemikálií a inventura jejich hodnotu vyčíslila na pouhých 80 zl. r.č.²⁴ Dá se odhadnout, že v té době leželo na nádvoří chemičky minimálně 150 až 180 vozů sodových zbytků a jiných odpadových chemikálií.²⁵ Jak už bylo řečeno vlivem atmosféry a dešťů byly vyluhovávány jedovaté látky a splachovány do řek Odry a Ostravice i několika okolních potoků, kde pak bylo ničeno vše živé. Vývoj tepla

v sodových haldách byl tak mocný, že se vnitřek haldy rozžhavoval až do červena.

Využití hrušovských sodových kalů se výrazně zlepšilo od roku 1865, kdy odpady byly zpracovávány novou, tzv. Schaffnerovou technologií. Protože však ani tento způsob nebyl dokonalý, věnoval se problému v Hrušově po léta pozdější výrobní ředitel ing. Carl Oplt. Své výzkumy ukončil roku 1892. Počátkem 80. let 19. století byla z odpadů získávána síra v množství asi 1000 kg čisté síry denně a byla prodávána jako kusová nebo jako sirný květ. Nejlepšího využití sodových kalů bylo v Hrušově dosaženo od roku 1899, kdy byla zavedena tzv. výroba thiosíranu sodného (sírnan).²⁶

V počátečních fázích rozvoje chemické továrny v Hrušově byla kyselina sírová, která spolu s kamennou solí tvořila základní suroviny k výrobě umělé sody získávána z chilského ledku a polské síry. Později byla nakupována síra na Sicílii, avšak neustálý růst cen přivedl majitele opět do polských sirných dolů. Samostatná výroba kyseliny sírové probíhala v komorových pecích a byla zcela zvládnutou disciplinou. Avšak v případě technické poruchy či jiných závad se stávaly komorové pece „ekologickými bombami“ pro obrovské úniky kyselých plynů do okolí. Podle dochovaných pramenů trvalo často celé hodiny, než se příval smrtících látek podařilo dostat pod kontrolu.²⁷

Od konce 70. let 19. století přešel hrušovský závod na zpracovávání hornoslezských pyritů a potřebná síra byla získávána **formou pražení**. Dochovaly se údaje z konce 19. století z nichž je patrné, že v Hrušově bylo za jeden

rok vyrobeno 23 805 tun kyseliny sírové o hustotě 66° Bé. Ve stejné době byla produkce rakousko-uherské monarchie stanovena na 200 000 tun. Dále hrušovský závod zpracoval na síru 12 395 tun uherských a 5 996 tun hornoslezských pyritů. Na 100 kg kyseliny sírové se v úhrnu spotřebovalo 22,3 kg černého kamenného uhlí.²⁸

Vypražené pyrity však ležely v okolí závodu na haldách a používaly se nanejvýš ke zpevňování silnic. Odpad však našel uplatnění díky řediteli železáren ve Vítkovicích Paulu Kuppelwieserovi. Sám o tom později ve svých pamětech napsal: „...*Při návštěvě svého vídeňského známého Hochstettera, majitele chemické továrny v Hrušově u Ostravy jsem si povšiml, že cesty v okolí továrny jsou sypány kyzovými výpalky. Po provedených chemických rozborech vyšlo najevo, že obsahují 62 % železa a 1,5 % mědi. Smluvně si zajistil dodávky tohoto odpadu. Ve Vítkovicích nechal vybudovat extrakční zařízení a začal výpalky tavit ve vysoké peci.*“²⁹

TOVÁRNA NA CELULÓZU VE VRATIMOVĚ

Symbolem znehodnoceného životního prostředí se v naší době staly řeky, rybníky či potoky. Mrtvá voda, voda bez života a mnoho dalších přívlastků se dostalo znečištěným vodním tokům. Avšak dnes až na výjimky jsou vodní zdroje na Ostravsku v naprostém protikladu k době, o které nyní budeme psát. Dnes si můžeme přečíst novinové titulky popisující, že děti v předměstských částech

Ostravy zahájily své prázdniny koupáním v řece Ostravici, nebo že rybáři se chystají na rybářskou sezónu v ostravských řekách a potocích.

Píšeme-li o řece Ostravici druhé poloviny 19. století, neumíme už ani dobře specifikovat, od které doby či od kterého kilometru od pramene ztratila tato řeka svou životodárnou sílu a stala se pouze zdrojem kinetické energie pro hydraulické stroje k pohonu mlýnů, pil a dalších továren všech typů, které průmyslová revoluce vytvořila. Podle pramenů o počátcích průmyslové revoluce na Ostravsku můžeme říci, že v průběhu 30. let 19. století se stala řeka Ostravice odpadovým korytem hutí, dolů a městských aglomerací. Z počátku jen lokálně, později už více než polovina dolního toku byla zamořována nejen odpadními vodami, ale i splašky a kanalizací z regionu.

V této kapitole bychom rádi věnovali pozornost archivním pramenům, dokládajícím skutečnosti o znečišťování řeky Ostravice vlivem továrny na celulózu ve Vratimově chemickými odpady z vlastní výroby, ale i o vlivu tohoto znečišťování na město Moravská Ostrava a velké obce jako Polská Ostrava, Kunčice, Přívoz atd. a po soutoku řek Odry a Ostravice také i na některá pruská města jako například Ratibor.

Továrna na celulózu zahájila svou činnost v dubnu roku 1884. Podle literatury byla tato továrna špičkovým technickým agregátem, avšak jak bylo tehdy v Evropě zvykem otázky životního prostředí i ochrana zdraví při práci byly v té době obecně opomíjeny.³⁰ V povolenacím nařízení okresního hejtmantství ve Frýdku se výslovně uvádělo, že musí být zbudována taková zařízení, aby „odpadkové vody odcházející do mrtvého ramene řeky Ostravice byly v tomto mrtvém rameně vyfiltrovány tak, ať ryby nevyhynou a voda je nadále k užitku.“³¹ Při kolaudaci továrny dne 22. dubna 1884 zjistil okresní lékař v Těšíně MUDr. Fizia, že tento bod nebyl splněn a že místo filtrů v řece Ostravici byly vybudovány na nádvoří továrny pouze čistící bazény – vlastně odkalovací nádrže, které prý plně nahradí nevybudované filtry. MUDr. Fizia nechal zaprotokolovat svoje stanovisko, ve kterém se uvádělo, že z hlediska sanitárně – policejního musí čištění odpadových vod z chemické výroby celulózy dávat plnou jistotu, že z hlediska hygieny bude vše v naprostém pořádku ještě před vypuštěním do řeky Ostravice a že tím si není zcela vůbec jist. Jeho názor jako by předjímал celý budoucí vývoj tohoto problému. Závěr jeho

připomínek zněl: „...Jeden odkalovací rybník, vlastně nádrž, na taková kvanta odpadních vod je naprosto nevyhovující, protože v tak malém rybníčku se nemohou zachytit ani všechny vápenné částice, ne tak všechny ty nejružnější barevné substance a suspenze dřeva, které při čištění unikají do odpadních vod. Filtry musí být vystavěny, protože voda pod celulózkou musí být k užitku a nesmí se také stát, že by na svých právech byli kráceni vlastníci a držitelé vodních práv, nacházejících se pod celulózkou.“³²

Vratimovská technologie výroby celulózy byla dána patenty z roku 1882, které si chránili rakouští chemici Ritter a Kellner a dostala název přímé vaření štěpků.³³ Už během několika týdnů po zahájení provozu se muselo nejdříve výrazně změnit ovzduší kolem celulóžky. Začaly zde unikat především výpary síry z věže kyselárny, dále se začal šířit odporný zápach chlóru z čistících a bělicích vod celulózy. K tomu připočteme zápach kyslíčnicku uhličitého z nedokonalého spalování fosilních paliv, oxidaci popela a škváry

Ekologie jako předmět politického boje. Článek z Českého slova ze dne 25. 2. 1937

Vratimovská celuloska a agrárníci

Tuhé jednání o strouhu pro špinavé splašky

Polední České Slovo psalo podrobně o sporech, které se vyvinuly ve Vratimově. Několik jednotlivců, podporovaných mocným agrárníkem, dosáhlo toho, že bylo zrušeno rozhodnutí zemského úřadu, ač ten- týž úřad vydal nařízení, že ve Vratimově musí celuloska postavit strouhu, v níž by se za přístupu vzduchu rozkládaly splašky, aby nebyla znečišťována Ostravice. Na pátek 26. t. m. bylo stanoveno další jednání, kterého se zúčastní zástupci úřadu a obě strany. Je otázka, bude-li při jednání postupováno přesně podle litery zákona, nebo podle přání jedné politické strany a zájmu několika jednotlivců. Agrárníci se nemohou smířit s tím, že Ostravsko je krajem průmyslovým a nikoli zemědělským. Je přirozené, že průmysl potřebuje vodu a dokonalé čištění splašků je někdy nemožné. Musí se ovšem dbát, aby město nebylo otravováno špínou, ale na druhé straně snaha po naprosto čistě

vodě by mohla být uskutečněna jen tehdy, kdyby byl průmysl zničen. Není přece myslitelné, aby některé podniky věnovaly 40 až 50 tisíc Kč denně na odpařování vody, když čištění jiným způsobem není tak dokonalé, nebo je vůbec nemožné. Něco podobného chce dosáhnout několik agrárních stoupenců. Nedovedou si ovšem vypočítat, že pozemky, které kdysi stály 5 Kč, mají dnes hodnotu 200 Kč. Za to vděčí průmyslu, který způsobil rozvoj celého kraje. Tito lidé také neví, že celulosky při dnešní situaci pracují většinou stoprocentně na vývoz. Ročně asi 700 milionů Kč přichází do republiky z Číny, Japonska, Itálie, Indie a Polska zásluhou právě celulosky ve Vratimově. Na jedné straně ministerstvo obchodu a financí podceňuje celulosky, aby pracovaly plným tempem na 3 směny a jejich činnost podporuje, ale na druhé straně několik agrárních velmožů se snaží zničit jejich činnost.

z lokálních kotlen v prostorách závodu. Tak asi vypadal reálný obraz ovzduší v okolí Vratimova.

Až do roku 1887 nenacházíme žádných písemných zpráv o závadnosti odpadních vod vypouštěných z továrny na celulózu do řeky Ostravice. Rok 1887 byl velmi suchý a srážkově mimořádně slabý. Tento fakt se velmi brzy projevil i v řece Ostravici. Podle dochovaných dokladů se po celé léto roku 1887 linul Moravskou Ostravou až po Přívoz nesnesitelný zápach, který pocházel od mlýnské strouhy, napájené řekou Ostravicí. Zamoření centra města bylo nesnesitelné a bylo zde k nedýchání. A když ani v zimních měsících se odér síry a chlóru ve městě nesnižoval rozhodla se městská rada na jaře roku 1888 požádat okresního hejtmána v Místku o pomoc. Uvedený státní úředník nebyl od samého počátku stavbě vůbec nakloněn. Její snahy o zastavení vratimovského závodu se datují od roku 1887. Na jeho žádost vyslalo Moravské místodržitelství v červnu 1888 chemika a soudního znalce doktora Kretschmera, který měl celou situaci posoudit přímo na místě. Závěry z jednání se nám dochovaly a můžeme je shrnout: díky nedostatečným průtokům vody v řece se zde nahromadily průmyslové kaly z celulóžky a protože samočisticí schopnost řeky nemohla působit jako při velkých jarních či podzimních průtocích, došlo k zahánění odpadů po celém toku řeky. Bylo by lepší, psal Kretschmer, kdyby byly vybudovány velké septiky, ale dá se říci, že vysoké průtoky vody sníží i závadnost vypouštěných odpadů.³⁴

S uvedenými závěry však nesouhlasily ani dotčená města a vesnice, ale ani okolní panství. Účastníci jednání tvrdili, že zápach z řeky Ostravice se vyskytoval od samého počátku a že také od samého počátku existence fabriky je voda nejen v řece, ale i v mlýnských strouhách závadná. Za majitelku velkokunčického panství hraběnkou Gabrielu St. Genois se vyjádřil její právní zástupce, známý ostravský advokát Edmund Palkovský. Ve svém rekursu k uvedeným závěrům požádal Zemskou vládu slezskou v Opavě, aby zjedнала nápravu ve věci vodního příkopu procházejícího panstvím a napájeného z řeky Ostravice. K samotnému znečišťování řeky napsal: „...do řeky se používají vody, které byly filtrovány a destilovány. Provedly se s nimi už veškeré možné a nemožné procesy. Vzdor tomu jsou tyto vody tak jedovaté, že od toho místa, kde se Ostravice vlévají ani dobrý, ani zlý živočich, ani ryba, ani rak, ani žába v Ostravici nežije.

Vše, co přijde do proudu výtokem z celulóžky napájeného zhyne.“³⁵

Obecní rady Přívozu a městyse Polská Ostrava se rozhodly také k samostatným krokům. Polská Ostrava zaslala stížnost Zemské vládě a přívozští zaslali dne 30. srpna 1889 svou stížnost přímo ministerstvu orby do Vídně.³⁶ Vláda v Opavě pod tlakem místeckého hejtmána a postižených obcí vydala 7. srpna 1889 svůj výnos číslo 10396. Zde bylo poprvé formulováno stanovisko státu a odborné veřejnosti. Továrna na celulózu měla podle výnosu v budoucnu zajistit, aby odpadní vody z továrny vstupovaly do Ostravice tak vyčištěné, aby voda mohla být nadále využívána nejen jako užitková, ale i pitná bez škodlivých příměsí.³⁷ Proti tomu protestoval ředitel Augustin Thumb a na obranu výrobních postupů uváděl, že ochrana přírody je nadále zlepšována, výrobní proces modernizován a výsledky odpadových vod jsou uspokojivé. „*Součástí ceny celulózy se také musí stát ochrana přírody a života v ní,*“³⁸ uvedl do protokolu na závěr ředitel.

Ještě v září roku 1891 obec Přívoz nedostala z Vídně žádnou zprávu a proto jejich urgence byla poněkud důraznější: „...za dva roky, kdy čekáme na Vaši odpověď voda v městské strouze se změnila natolik, že sotva se dá nazvat vodou. Korytem strouhy teče tmavohnědá, s částicemi dřeva a štěpků i pevných částíček, přišerně páchnoucí tekutina. Obecní rada se domnívá, že s touto vodou v co nejkratší době dorazí i epidemické choroby a že brzy pohyne také náš všechen hospodářský dobytek.“³⁹ Vlastními prostředky chtěli neuspokojivou situaci řešit také samotní obyvatelé dotčených lokalit. Jak ukazuje faksimilie oběžníku, který zpracoval přívozský sedlák Antonín Mikeska. Na jeho výzvu připojilo svůj podpis a přislíbilo účast čtyřicetpět občanů. Jak celá akce skončila však nejsme informováni.⁴⁰

Ortel nad znečišťováním řeky Ostravice vynesly ministerstva orby a vnitra svým společným rozhodnutím číslo jednací 6182 ze dne 10. dubna 1892. Psalo se v něm, že ředitelství továrny je povinno do devadesáti dnů od nabytí právní moci uvedeného výnosu zahájit práce a čerpat k využití i zkušenosti z jiných továren a za další tři měsíce musí ředitel uvést do chodu taková zařízení, aby odpadové substance v řece Ostravici nedosahovaly vyššího stupně znečištění.⁴¹ Ředitel Thumb a jeho spolupracovníci však události předběhli a dne 15. května 1892 podali na okresní hejtmanství v Těšíně nový projekt na čištění odpadových vod. Dne 29. srpna svolal hejtmán přímo do

Vratimova oponentní řízení nového projektu. Hlavním oponentem se stal inženýr Svoboda z Brna, který ve svém posudku označil celý projekt za naprosto nevyvážený a nevyhovující. Množství vypouštěných odpadních vod se v té době pohybovalo okolo 4320 m³ za den. Avšak projektované čistící nádrže byly uvažovány o velikosti 268 m³, to značí, že za dvacetčtyřihodin by se vody v těchto nádržích musely vyměnit více jak šestnáctkrát a rychlost čištění by byla 3 m/min. Potřebná doba usazování byla nejméně pět hodin. Toto stanovisko potvrdili i přízvaní nezávislí soudní znalci: Max Rosenfeld, profesor c.k. reálného gymnasia v Bílsku, který byl uznávaným soudním znalcem v oboru chemie barev a textilu a také profesor Gustav Habermann z německé techniky v Brně. Všichni tři se však přiklínili k mechanickému čištění vody, protože: „...v současné době nejsou v Evropě známy žádné chemické či mechanické způsoby čištění, které by byly jednoduché a finančně nenáročné.“

Zástupci města Moravská Ostrava, obce Přívozu, městyse Polská Ostrava, Velké Hrabové, Severní dráhy Ferdinandovy, válcovny zinku v Přívoze a několika dalších firem se společně vyjádřili do protokolu následovně: „...Dnes jsme se na vlastní oči přesvědčili a z vlastního jednání jsme pochopili, že předložený projekt je opět nevyhovující. To všechno nás zneklidňuje. Požadujeme, aby do řeky Ostravice v první řadě nebyly vypouštěny louhy z vařáků dřeva a odpadní vody z celulózky, protože ty jsou trvalým ohrožením pro více jak 40 000 obyvatel... Opakujeme, jak jsme již uvedli v předchozích protokolech, že před vyústěním závodní strouhy ve Vratimově je řeka Ostravice čistá a průhledná, plná ryb. Za fabrickou výpustí je řeka jako vyměněná – líná, mrtvá, páchnoucí. Domy kolem řeky v délce desítek kilometrů nemohou po dlouhé měsíce při suchém počasí otevřít okna a nemohou větrat ve svých domovech. Voda připomínající více hnojivku než vodu, není ani k užítu pro lidi, ani pro zvířata. Proto prosíme o rychlé a radikální řešení.“⁴² Obdobně se vyjádřili zástupci Hrušova i Pudlova. Zástupci fryštátského politického okresu srozumění se stanoviskem Polské Ostravy podali následující vysvětlení: „...Hraniční řeka Ostravice je silně znečištěna. Z řeky Ostravice jsou vodou zásobovány kolonie Jaklovec, Záměstí, kromě toho jsou z ní napájeny studny v kolonii Kamenec. Obec Hrušov a Pudlov odebírají vodu pro své domácnosti pouze částečně.“⁴³

Do protokolu se také vyjádřilo vedení továrny a to stanoviskem závodního lékaře

Jez na řece Ostravici ve Vratimově. Současný stav.

MUDr. Maxe Niedermeiera. Ten ve svém obsáhlém stanovisku vyjádřil názor, že všechno to, co se děje; je vlastně humbuk, za který mohou jiní. Ostravice je prý už špinavá ve Frýdku a nejvyšší znečištění prý existuje pod vítkovickým jezem. Hlavním viníkem těchto škod je proto Vítkovické horní a hutní těžířstvo. A má-li někdo strach z cholery a úplavice ať zastaví vylévání hospodářských i lidských fekálií do řeky Ostravice, o čemž by prý mohli vyprávět radní Vítkovic a Moravské Ostravy. Kdo to všechno tvrdí neví nic o samočisticí schopnosti řek. Vždyť tato skutečnost platí i pro kolosálně znečištěnou řeku jako je pařížská Seina, kdy samočištěním je po 17,5 km toku voda v Seině opět pitná. Tak by tomu bylo i v Ostravě, kdyby po pěti kilometrech se do vyčištěné vody nezačaly znovu vlévat nové „odpadkové vody.“⁴⁴

Polskoostravská veřejnost léta tvrdila, že vratimovská továrna ničí nejen vodu v jejich řece Lučině, ale také že odpadní vody ničí i spodní vody, kterými byly napájeny jejich studny. Nikdy však nebyl dostatek důkazů. Na podzim roku 1892 se věci ujal obecní lékař v Polské Ostravě MUDr. Svoboda, který na své náklady a sám provedl v obecní nemocnici analýzy vod z Lučiny a některých studní a s hrůzou konstatoval, že ve vodě se nacházejí směsi chlóru a zbytky odpadních látek. Stejně zbytky chlóru byly nalezeny v mlýnské strouze v obci Malé Kunčice. Také její starosta vypátral sám i zdroj tohoto znečišťování. Stal se jím rezervoár chlorového vápna přímo u celulózky, který byl chlorovými zbytky naplněn až po okraj. Velikost této nádrže dosahovala velikosti asi 1500 m² a místy se dotýkala i hrází mlýnského příkopu. Délka rybníku byla 55 metrů a v době dešťů vytékal jeho obsah nejen do okolní půdy, ale i do mlýnského příkopu. Starosta

Soutok řeky Ostravice
s Odrou. Stav ze 60. let
20. století

spolu s představiteli Polské Ostravy okresnímu hejtmanovi napsal: „...všechny ryby v nádržích, rybnících a potocích již byly vyhubeny a vedení továrny na celulózu tyto rozsáhlé škody mlynářům i majitelce panství St. Genois už několikrát zaplatilo. ...S ohledem na skutečnost, že skrze znečišťování všech vod tekoucích Polskou Ostravou, obec strádá, obává se epidemií. Jelikož s továrnou není možný konsens, proto prosíme c.k. okresní hejtmánství, aby zjednálo nápravu ohledně chlorového rybníka a řádně byla pro nás

zabezpečena dodávka pitné vody, protože Polská Ostrava jiné zdroje nemá a město Moravská Ostrava také nám nemůže vodu přenechávat. Naše studny jsou už také zničeny a obci brzy hrozí velká katastrofa.“⁴⁵

V průběhu let 1893 – 1907 byly vystavěny ve Vratimově čistící bazény o rozloze téměř 1500 m² a maximální množství čistěných odpadních vod za dvacet čtyři hodin dosáhlo objemu okolo 10 000 m.³ Mezitím však vzrostla produkce závodu na trojnásobek počáteční produkce, a tak ekologické stavby byly opět nedostatečné. Poslední velkou akcí před první světovou válkou se stalo měření odpadových vod v roce 1907. Při tomto jednání řekl osobně okresní hejtmán řediteli závodu, že továrna měla plných čtrnáct let na to, aby s vodami v Ostravici něco udělala a z úředních rozhodnutí nebylo splněno nic. Tato měření prokázala, že vody před vratimovskou továrnou obsahují v jednom litru vody pouze 5,3 mg organických substancí,

zatímco za továrnou tyto substance dosahovaly čísla 7388 mg na litr vody. Pracoviště německé university v Praze – ústav nazvaný Lebensmittelversuchungsanstalt, které ono měření provádělo popsalo vodu za celulózku takto: „...Voda je žlutá, silně kalná, térovitého zápachu. Obsahuje také fragmenty konifového (jedlového) dřeva. Říční kal – schlamm – obsahuje velké množství vláken dřeva, uhlí, stejně jako fragmentů koksu, avšak žádné živé organismy. Zbytků sírových látek je ve vodě mnoho, takže i samotné malé kalové částičky vykazují penetrovaný zápach. Voda pro praní a čištění je naprosto nepoužitelná.“⁴⁶

V roce 1913 zjišťovalo okresní hejtmánství ve Frýdku u řady českých i uherských celulózek, zda čištění odpadních vod je také problémem i v jiných závodech a zda je možné ke zlepšení ekologické situace v okolí továrny na celulózu převzít některá technická řešení. Jak později popisuje zpráva o tomto šetření, ve všech závodech byla nejhorší situace s tzv. výluhy při vaření štěpků.⁴⁷ A byl to právě jedině vratimovský závod, který měl tuto situaci technicky vyřešenou i když finančně vysoce náročné.⁴⁸ Souhrnná zpráva dále uváděla, že v té době byla téměř v celé Evropě situace stejná. Žádný z dosud užívaných způsobů zcela nevyhovoval jak po stránce ekonomické, tak po stránce ochrany života v přírodě.

V období existence samostatného Československa se ekologická situace na dolním toku řeky Ostravice výrazněji změnila až počátkem 30. let 20. století. Avšak v průběhu druhé světové války a poté od konce 40. let se vzhledem k rostoucí produkci zhoršovala i kvalita vody v řece Ostravici. Tuto neúnosnou situaci vyřešil stát teprve v roce 1983. Ke stému výročí trvání závodu byla vratimovská celulózka uzavřena a nahrazena největší a nejmodernější celulózku v republice, Seveřomoravskou celulózku Paskov.⁴⁹

POZNÁMKY

- 1 Karel Slavoj Amerling, nar. 18.9.1807 v Klatovech. Lékař. V letech 1833 až 37 byl asistentem nerostozpytu a živočišozpytu u J.S.Pressla na pražské univerzitě. Zřídil výchovný ústav Budeč pro výchovu české inteligence a průmyslníků. Po celý zbytek života se věnoval vztahům přírody a průmyslu, výchově řemeslníků a českých podnikatelů. Základní díla filosofická byla vydána německy. Jeho nejzávažnější prací je *Gesamelte Aufsätze aus dem Gebiete der Naturökonomie und Fysiokratie* (1868). Podrobněji viz Ottův slovník naučný, díl II, Praha 1889, s. 152.
- 2 Moldan, B. a kol.: *Životní prostředí očima přírodovědce*, Praha 1989, s.17 a 47 an.
- 3 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział terenowy w Cieszynie, fond Sądu Okręgowy w Cieszynie, Wydział III, Rejester firm spółkowych, Tom I, sign 3328, Erste oesterreich. Sodafabrik in Hruschau, B-I-7, fol. 7, 201, 205, 444.
- 4 Hofmann, C.: *Handbuch der Papierfabrikation*, I. Band, Berlin 1892, 2. Auflage s. 279 an.
- 5 Lunge, G.: *Handbuch der Soda-Industrie und ihrer Nebenzweige*. In 2 Bänden und 3 Thomen. Braunschweig 1878, I.Band, s. 834.

- 6 Tamtéž, s. 2.
- 7 Archiv města Ostravy (dále jen AmO), fond Drápalova sbírka, osobnosti významné: Josef Maria Miller zu Aichholz, k. 29.
- 8 Janák, J.: *Dějiny Moravy*, díl 3/1, *Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918*, Vlastivěda Moravská, nová řada, sv. 7, Brno 1999, s. 183.
- 9 Adamovský, M.: - Kondělka, J.: Podíl chemického průmyslu na znečišťování ovzduší v SM kraji. In: *Životní prostředí v průmyslové oblasti a jeho tvorba*, Ostrava 1974, s.385-400.
- 10 Ryšán, J.: *Začátky průmyslové výroby sody u nás*. In: *Příspěvky k historii československého chemického průmyslu XVII*, Praha 1988, s.150 an.
- 11 Lunge, G.: *Handbuch der Soda...*, cit. dílo, s. 786.
- 12 Herynk, J.: *Vznik a vývoj chemického závodu v Hrušově v letech 1851 až 1945*. In: *Příspěvky k historii československého chemického průmyslu IV*, Praha 1977, s.10.
- 13 Palát, J.: *Podnikatelské aktivity vídeňské rodiny von Miller zu Aichholz a industrializace Ostravska*, rukopis, Ostrava 2001, s. 5 an.
- 14 Lunge, G.: *Handbuch der Soda ...*, cit. dílo, sv.II, díl 3, s. 162-168.

- 15 Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), III. odd., podnikové archivy, fond Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí n. L., závod Hrušov, Stručné dějiny závodu, k. 1.
- 16 Tamtéž, fond Velkostatek Polská Ostrava (dále jen VS-POS), inv.č. 157, spory a náhrady vzniklé průmyslovým podnikáním 1880-1920, Sodafabrik Hrušov, škody na obilninách v roce 1881, k. 15.
- 17 Franz von Miller zu Aichholz ředitel továrny na sodu a ředitel továrny na kameninu v Hrušově zastupoval ve Slezsku vídeňskou rodinu majitelů. Byl také starostou Hrušova.
- 18 ZAO, fond VS-POS, inv.č. 157, cit. pramen, dopis VS-POS ze dne 20. srpna 1881.
- 19 1 vídeňské jitro = 0,57 ha.
- 20 ZAO, fond VS-POS, cit. pramen, dopis hrušovské chemičky ze dne 4. srpna 1888.
- 21 Tamtéž, Podání dr. Richtera Okr. soudu v Bohumíně ze dne 9. 8. 1888.
- 22 Tamtéž, Protokol ze dne 29. 8. 1888, k. 15.
- 23 Lunge, G.: Handbuch der Soda..., cit. dílo, s. 801.
- 24 ZAO, fond SChHV Hrušov, inv.č. 9/35, sign. FIOH, Inventura závodu za rok 1858.
- 25 Za první léta provozu počítáme, že na skládku bylo ročně vyvezeno asi 20 až 30 vozů odpadů.
- 26 Ryšan, J.: Začátky průmyslové výroby sody u nás. In: Příspěvky k historii československého chemického průmyslu XVII, Praha 1988, s. 180-182.
- 27 Tamtéž, s. 186.
- 28 Statistischer Bericht über die volkswirtschaftlichen Verhältnisse Schlesiens im Jahre 1890, Troppau, s. 825.
- 29 Myška, M.: Rytíři průmyslové revoluce, Ostrava 1997, s. 229.
- 30 Palát, J.: Vznik a počátky továrny na celulózu ve Vratimově (1882-1912), Papír a celulóza, 58(5), 2003, s. 161.
- 31 ZAO, III. odd., fond Pražská Neusiedelská, a. s. 1882-1945, (dále jen NEU-VRA), inv.č. 56, Povolení k výstavbě OÚ Frýdek k výstavbě ze srpna 1882, k. 7.
- 32 Tamtéž, Kolaudace závodu dne 22. 4. 1884, k. 7.
- 33 Korda, J.: Příběh sedmi vynálezů, Praha 1968, s. 267.
- 34 ZAO, III.odd., fond NEU-VRA, inv.č. 159, Výstavba závodu v letech 1887-1892, k. 15.
- 35 SOKA F-M, fond OÚ Frýdek, inv.č. 935, sign.X, Záležitosti vodního práva-Vodní družstvo Vratimov, k. 894.
- 36 Archiv města Ostravy (dále jen AmO), fond Archiv města Přívozu dále jen AMP), inv.č. 398, sign. X, k. 114.
- 37 ZAO, III. odd., fond PNE-VRA, inv. č. 64, k. 7.
- 38 Tamtéž, inv. č. 64, cit. pramen, k. 7.
- 39 AmO, fond AMP, inv.č. 398, sign.X, cit. pramen, k. 114.
- 40 Tamtéž, podpisový arch s protestní peticí a pozvánkou na schůzi, k. 114.
- 41 ZAO, III.odd., fond PNE-VRA, inv. č. 64, k. 7.
- 42 Tamtéž, protokol a stanoviska soudních znalců, inv. č. 64, k. 7.
- 43 SOKA F-M, OÚ Frýdek, inv. č. 593, Vratimovská celulózka 1855-1935, k. 236.
- 44 ZAO, III. odd., fond PNE-VRA, inv. č. 63, Stanovisko závodního lékaře celulózky, k. 7.
- 45 SOKA F-M, cit. pramen, k. 236.
- 46 AmO, fond AMP, inv. č. 398, sign.X, cit. pramen, protokol sepsaný 23. 8. 1913, k. 114.
- 47 SOKA F-M, fond OÚ Frýdek, inv. č. 935, sign. X, Dobrozdání rakousko-uherských celulózek o ochraně životního prostředí v okolí svých závodů, k. 894.
- 48 Tamtéž, rozbor a kalkulace ochrany životního prostředí ve Vratimově, inv. č. 936, výstavba odpařovacích zařízení, k. 894.
- 49 100 let tradice pro moderní budoucnost. Publikace k zahájení výroby celulózy v moderním kombinátu Paskov, Merkur Praha 1983, nestránkováno.

Závodní hornické kolonie – předchůdce postsocialistických měst

Radim Prokop

Srovnání uvedené v názvu článku může nyní připadat dosti nadneseně, ale spojitost mezi oběma sídelními útvary skutečně existuje. Každá z těchto forem osídlení sice vznikla ve zcela jiném historickém období, přesto obě sehrály významnou úlohu ve vývoji těšínského regionu a celého Ostravska. Jejich poslání v industrializaci a urbanizaci území mezi Ostravicí a Olší bylo nezastupitelné.

O hornických osadách, přilehavě nazývaných závodními koloniemi bylo toho napsáno už hodně. Zejména vícesvazková monografie „Kamenouhelné doly Ostravsko-karvinského revíru“ z konce 20. let minulého století přinesla zásluhou T. Myslivce snad vůbec nejvíce poznatků k dané problematice, ačkoliv by nebylo správné opomenout ze starších autorů W. Jičínského a ze současných J. Bílka, J. Noušovou, M. Myšku, B. Pitronovou, K. Jiříka, resp. další. Koncem roku 2003 pak vyšla obsáhlá publikace „Uhelné hornictví v Ostravsko-karvinském revíru“, kde byla věnována zasloužená pozornost i péči o bydlení hornických pracovníků až do současnosti.

Hornické kolonie byly pozoruhodné tím, že vnesly do sídelního vývoje nový stavební řád, působily urbanizačně na vznik a populační růst mnohdy nových či nepříliš známých sídel a vyvolaly hromadný příliv migrantů z nejrůznějších oblastí našich i zahraničních zemí. Závodní osady podstatně změnily podmínky bydlení přistěhovalců a vytvořily nový osobitý kolorit života.

Lazy – Nová kolonie

Karviná –
Jindřichova kolonie

S touto formou osídlení byl úzce spjat rozmach uhelného průmyslu od poloviny 19. století až do nástupu hospodářské krize 30. let. Nebýt těchto či následných událostí neskončila by role zmíněného osídlení tak rychle. Od roku 1949 převzaly rozhodující funkci hornického osídlení nová obytná sídliště a města, určená v rámci plánované výstavby z velké části právě potřebám hornictví.

S počátky řešení bytové situace hornických pracovníků v OKR se prvně setkáváme ve 40. a 50. letech 19. století, a to na dolech státních, Kleinových a společnosti Severní dráhy Ferdinandovy. V roce 1846 vybudoval stát při výstavbě Hlavní jámy v Michálkovicích byty přímo v šachetní budově a příčiněním Kleinů byla v roce 1849 zřízena v provozní budově Dolu František v Přívoze první společná noclehárna (kasárna) pro svobodné dělníky. O několik let později (1854-1855) vznikl při šachetní budově a strojovně Jámy

Harrach v Heřmanicích obytný dům kasárnického typu, v němž bylo umístěno 22 bytů, převážně jednopokojových. V roce 1852 začal rakouský stát s výstavbou dělnických „kasárnických“ bytů a byla povolena stavba činžovního domu pro horníky z revíru Michálkovice a Moravská Ostrava. Obytné domy postavené v letech 1853-1854 byly dány do užívání na podzim 1854 a střechu měly pokrytou šindelem.

Projekt první závodní kolonie při státních dolech z roku 1855 se neuskutečnil. S výstavbou dělnických domů začala Společnost Severní dráhy Ferdinandovy proto až v roce 1859. Nejstarší typ domků v závodních koloniích z konce 50. let 19. století měl charakter dvoubytových koláží. Od roku 1861 přistoupil horní inspektorát na nové řešení dělnických domků. Čtyřbytový přízemní domek znamenal jisté kompromisní řešení. Od konce 60. a během 70. let se stal nejrozšířenějším typem domků hornických kolonií v OKR. Takové domky, jejichž typ se považoval za ekonomicky výhodný, postavila Společnost SDF v Hrušově, Polské i Moravské Ostravě. V revíru Michálkovice stavba domků v koloniích do roku 1868 nezačala. Obydlenost dělnických domků byla i na tehdejší poměry značná. V deseti čtyřbytových domcích bylo umístěno 36 bytů pro stejný počet mužských pracovníků a s nimi pro 34 manželek, zaměstnancovu matku a 85 dětí. Zmíněné byty rovněž obývalo 28 podnájemníků – nocležníků, z nichž 20 byli pracovníci dolů. Vzhledem k dosavadním poznatkům o zalidnění hornických kolonií můžeme u těchto forem bydlení rozlišovat tři vývojové etapy:

	I. etapa 1850-1890	II. etapa 1891-1918	III. etapa 1919-1928	Úhrnem 1850-1928
postaveno	44 kolonií	67 kolonií	21 kolonií	132 kolonií
Ostrava	28	17	6	51
Orlová	5	19	4	28
Karviná	4	13	7	24
Petřvald	6	6	-	12
Doubrava	1	4	1	6
Suchá	-	4	2	6
Rychvald	-	2	1	3
Stonava	-	2	-	2

Etapizace výstavby závodních kolonií postupovala nerovnoměrně, protože v ostravské části uhelného revíru měla rasantnější průběh než v teritoriu Karvinska. V ostravském seskupení měla poloha kolonií lepší návaznost na dopravní infrastrukturu i na tradiční sídelní uspořádání. Již na přelomu 19. a 20. století vstupovala výstavba hornických osad do

závěrečného období, zdokonalovala se a stále více orientovala na sepětí se souvislou městskou zástavbou. V karvinském dobývacím prostoru se hornické osídlení formovalo do ucelenějšího seskupení až v období 1891 až 1918, kdy ve stavebním růstu ostravské aglomerace již převládala soustředěná zástavba městského typu. Naopak závěrečná etapa

nalezla silnější odezvu v rozptýlenějších sídelních poměrech ve východní části OKR, zejména v samotné Karvině.

Stavební růst hornických osad po celou dobu vzestupné etapy probíhal velmi dynamicky, neboť podnikatelské společnosti si by-

ly dobře vědomy, jakou úlohu sehrává bydlení jejich pracovníků a jak napomáhá postupu industrializace. Další podklady k hornickému bydlení pocházejí z údajů domovního a bytového fondu podle jednotlivých důlních společností k roku 1894:

Společnost	Závodní domy	Závodní byty	Noclehárny počet	Lůžka
Vítkovické kamenouhelné doly Rothschilda	260	1 113	10	699
Severní dráha Ferdinandova	328	1 252	4	75
Wilczkovy kamenouhelné doly	116	504	20	300
Zwierzínovo kamenouhelné těžičtvo	neuvodeno	110	neuvodeno	neuvodeno
Kamenouhelné těžičtvo Salma-Reifferscheida	62	286	neuvodeno	neuvodeno
Dědici Evžena Larische	31	142	neuvodeno	neuvodeno
Závody bratrů Gutmannů	62	248	4	257
Rak. Alpínská montánní společnost	neuvodeno	2	neuvodeno	neuvodeno
Kamenouhelné doly Larische Mönnicha	133	909	neuvodeno	neuvodeno
Závody arcivévody Albrechta	67	282	3	44

Údaje uvedené v předcházejícím tabulkovém přehledu byly převzaty z prvního souhrnnějšího posouzení bytových poměrů horníků v Ostravsko-karvinském (Monografie 1868, 1885) a Severočeském revíru, pořízeného vyšetřující komisí říšské rady po nepokojích a stížnostech horníků z obou uhelných revírů. Na tíživé sociální poměry poukazoval o několik let později přední odborník v otázkách hornictví W. Jičínský (Bergmännische Notizen, 1898), jenž věnoval značnou pozornost i problémům bydlení hornických pracovníků OKR. Uvedené informace staly se významným přínosem k poznání sociálního prostředí oblasti těžby, že v 80. a 90. letech 19. století vstupovalo uhelné hornictví na Ostravsku do vrcholící etapy.

Bydlení v závodních hornických osadách mělo v podstatě charakter hromadného ubytování a členěním domovní zástavby si udržovalo mnohé individuální rysy. Zvláštní formu ubytování poskytovaly noclehárny, určené pro svobodné a ženaté přespovní dělníky, kteří odtud dojížděli ke svým rodinám v době pracovního volna. Příslušná „kasárna“ měla dosti velkou kapacitu a byla s oblibou vyhledávána. Existenční bilanci skromných sociálních poměrů horníků v závodních osadách částečně vylepšovalo drobné naturální hospodářství s chovem vepřů a domácího zvířectva, pronájem půdy k pěstování brambor, krmiva a zeleniny. Nemaleý materiální přínos znamenal přiděl deputátního uhlí a zajištění některých potřebných „závodních“ služeb, jaké představovaly udrny, prádelny, mandlovny, též vzdělávací a hygienicko-sociální zařízení, jako závodní školy, školky, přípravné školy pro nastupující dělníky, školy pro domácí nauky,

vaření, řádné a nouzové špitály, lázně a jiná obecně prospěšná zařízení.

Další poměrně plastickou představu o bytových poměrech a pracovních podmínkách důlních pracovníků v OKR přinesl Úřad pracovní statistiky při rakouském ministerstvu obchodu (1906) za účelem zlepšení sociálního postavení horníků. Tento materiálový zdroj umožnil získat cenné faktické poznatky o hornických koloniích na počátku 20. století, tedy v období jeho největšího rozmachu před první světovou válkou. Pro potřeby 47 uhelných dolů, z toho 31 v západní (ostravské) a 16 ve východní (karvinské) části OKR, se uvádělo v 77 závodních osadách celkem 1 414 typizovaných domů s kapacitou 6 508 bytů, z nichž 5 783 patřilo do kategorie dělnického bydlení. V závodních bytech tehdy bydlelo včetně rodinných příslušníků a dalších osob v podnájmu úhrnem 37 772 obyvatel, včetně bytů v netypizovaných domech se týkalo hornické bydlení s ostatními formami ubytování (zvláštní domy pro úředníky) počtu

Karviná

Dolní Suchá

40 382 osob, majících značný podíl na celkovém zalidnění v nejprůmyslovější části ostravsko-karvinské oblasti. Nejvíce obyvatel (9 175) připadalo na závodní osady Společnosti SDF (9 175 – 24,3%), Vítkovické horní a hutní společnosti (8 502 – 22,5%) a dolů hraběte Larische-Mönnicha (5 684 – 15,1%), na další uhelné společnosti již méně, jako uhelných dolů v Orlové-Lazích (3 353 – 8,9%), ostravských dolů hraběte Salmy (2 926 – 7,8%), Wilczkových dolů (2 693 – 7,1%), dolů arcivévodky Bedřicha (2 638 – 7,0%), Ostravsko-karvinské montánní společnosti (1 097 – 2,5%), Zwierzinových uhelných dolů (651 – 1,7%) a Rakouské Alpinské montánní společnosti (93 – 0,2). Z celkového počtu obyvatel hornického osídlení bydlelo 35 649 osob (94,4%) v bytových jednotkách a 2 123 osob (5,6%) v závodních hromadných noclehárnách. Z 1 680 bytů v atypizovaných domech tvořily dělnické byty (826) jen menší část (49,2%).

Pro studium bytových poměrů hornických pracovníků v meziválečném období má stále základní význam již uvedená více-svazková monografie (Kamenouhelné doly

Lazy – kolonie

OKR) z roku 1929. Jsou v ní podrobně popsány všechny tehdy obydlené hornické kolonie a dokumentována jejich zástavba, typologie domů, bytů a zhodnoceno půdorysné uspořádání jednotlivých osad i celého sídelního seskupení pod vlivem hornictví. S odkazem na tento podkladový zdroj bylo v celém revíru úhrnem evidováno 3 061 aktivních úředníků a 42 136 dělníků, přičemž z celkového počtu 4 646 závodních obytných bytů připadalo na úřednické 904 a na dělnické 3 748 domů. Počet bytů v domech úřednických činil 2 311 a dělnických 18 048 z úhrnu 20 359 bytů. Celkem se uvádělo pro potřeby dolů v OKR 67 dělnických nocleháren s kapacitou 5 107 lůžek. Co se týče ubytovaných rodin v závodních domech, představovaly tyto u úředníků 2 093 a u dělníků 15 267 rodin, rodin cizích se uvádělo 5 258 z celkového počtu 22 618.

Bytová problematika závodních hornických kolonií byla v dlouhodobém sledu bezprostředně závislá na stavu zaměstnanosti v dolech. Po počátečním ustrnutí v 50. a 60. letech 19. století nastalo v následujícím desetiletí podstatné zrychlení obytné výstavby, zejména v poslední dekádě 19. a počátkem 20. století. Tento vývoj se udržel až do první světové války. Vyznačovala-li v tu dobu nejrychlejší populační růst ostravská aglomerace, v uhelných střediscích karvinské těžební oblasti taková situace nastala na příkladu Karviné, Orlové, Radvanic a Petřvaldu až od 20. let minulého století. Kapacita bytového fondu v majetku důlních společností OKR nejvíce vzrostla v období 1882-1914 a v prvních letech existence ČSR. Kromě technické stránky bydlení se meziválečná léta vyznačovala zdokonalováním občanské vybavenosti hornických osad. Zmíněný trend se nezměnil do konce druhé světové války.

Vzhledem k omezeným územním možnostem a povrchovému charakteru krajiny s bohatými uhelnými ložisky se v řešení obytné hornické zástavby obvykle uplatňoval otevřený způsob půdorysného uspořádání, méně již polootevřená forma s řadovou zástavbou do obytných bloků. Takový způsob výstavby se nemusel přizpůsobovat okolním sídelním formám a mohl volně využívat celého nově osídlovaného území. Uzavřenější způsob zástavby se především uplatnil v koncentrovaném zastavění městského prostředí, což o karvinské části uhelné oblasti tolik neplatilo. Půdorysné uspořádání obytných domů nejčastěji vytvářelo obdélníkové tvary, lokálně diferencované podle konkrétní situace do jiných méně strukturalizovaných forem.

Volné řadové uspořádání dávalo hornické-
mu osídlení v rámci závodních kolonií jistý
stereotyp či stěsnanou uniformitu na celém
území důlní činnosti. Kasárnický způsob živo-
ta vyplýval z technického řešení zástavby, ač-
koliv měl také některé přednosti, jelikož ně-
kdy umožňoval vyšší standard běžného
bydlení, než jaký byl dostupný širokým a so-
ciálně slabším vrstvám dělnického obyvatel-
stva. U osad staršího typu se obytná zástavba
promítala do přímočarého směřování uliční sí-
tě s kolmým napojením vedlejších komuni-
kačních přístupů. Spolu s plošným rozložením
obytných budov vytvářela celá zástavba ša-
chovnicový půdorys, více či méně závislý na
typologii domů. Polohu zastavěné plochy
k přilehlým pozemkům určovaly symetricky
rozmístěné byty se společným domovním pří-
stupem z hlavní nebo vedlejší ulice.

Později založené hornické osady byly již
postaveny podle modernějších zásad „zahrad-
ních sídlišť“ na základě propracovaných sta-
vebních plánů a s posouzením odborníků. Sta-
vební parcely dělnických osad v městské
zástavbě byly menší než v osadách spíše ven-
kovského typu. Kromě dvourodinných se sta-
věly čtyř- a osmírodinné dělnické domy, pře-
vážně umístované doprostřed stavebních
parcel, aby byly přiměřeně vzdáleny – nejmé-
ně 20 m – od hlavních uličních komunikací
a zároveň umožňovaly využití přilehlých ne-
zastavěných ploch k zakládání okrasných ne-
bo zelinářských zahrádek. Přímou ve městech
bydleli horničtí zaměstnanci převážně tech-
nických nebo úřednických profesí v činžov-
ních domech s podstatně vyšším bytovým
standardem.

Ve spojitosti s typologií obytné zástavby,
která byla hornickým koloniím příznačná,
měla důležité opodstatnění lokalizace jedno-
tlivých osad. Většina z nich vznikla z ryze
praktických příčin, umožňovala totiž snad-
nou docházku do zaměstnání v době absence
moderní dopravy, v těsné blízkosti důlních
závodů, některé přímo navazovaly na těžební
ohradníky. Průměrná vzdálenost mezi bydliš-
tím a pracovištěm činila někdy méně než
1 000 m, vzdálenější osady byly umístěny od
1 do 3 km. S okolním zastavěným územím
proto nevytvořily závodní kolonie harmonic-
ký celek, neboť si udržovaly sobě vlastní sta-
vební výraz a individuální řešení. Situování
hornických osad bylo také podmíněno rozsa-
hem a vydatností důlních polí, dostupností
obslužné, kulturní a veřejno-správní vybave-
nosti. Negativní stránkou rozmístění osad by-
lo, že se při něm nezvažovaly geografické
podmínky a stavebně-technické záležitosti,

Petřvald na Těšínsku.
Hornická kolonie a jáma Pokrok.

Náhl. Josef Leiscek, Petřvald. V.16146

jako možnost vybudování kanalizace, pod-
sklepení, kvalita a zdroje pitné vody.

Půdorysné uspořádání zástavby bylo ře-
šeno obměnami několika základních struktu-
rálních typů s menšími stavebními úpravami.
Nejstarší obdélníková zástavba s pravoúhlu
komunikační sítí byla později nahrazena uli-
covým typem s jednoduchým nebo zdvoje-
ným řadovým uspořádáním. Po ústupu od
obdélníkového ztvárnění se přešlo v urbani-
začním řešení do tvaru kosočtverce, podko-
vitému nebo šachovnicovému.

V letech 1900-1910 se začaly stavět jed-
nopatrové domy a byty pro osm dělnických
rodin, které však měly tu nevýhodu, že v kaž-
dém poschodí k nim zajišťovala přístup spo-
lečná předsíň pro všechny byty. Také zde do-
šlo po roce 1910 k technickému zlepšení
přístavbou společné pavlače, odkud byl pří-
stup k jednotlivým bytům a k dalšímu bytové-
mu příslušenství. Byty v jednopatrových pav-
lačových domech si dělnické vrstvy oblíbily
pro jejich větší slunnost.

Byty pro báňské úředníky se kvalitativně
odlišovaly od dělnických mnohem vyšším
standardem po stránce užitkové, účelnější

*Petřvald – Hornická kolonie
a jáma Pokrok*

Fryštát

Kolonie fryštátské železárny. — Kolonie fryštátských železáren. — Kolonie der Freistädter Stahl- u. Eisenwerke

Sál. — Soud. — Gericht.

Bytový náročník. — Školní budova. — Schulgebäude

Freistadt (Schlesien).

vnitřním členěním a především technickou vybaveností. Nacházely se často ve zvláštních obytných domech nebo vilových objektech, jen zřídka se získávaly technickou přestavbou dělnických bytů. Takové bydlení již splňovalo vysoké užitkové nároky a nezřídka bylo výsledkem atypického řešení. Na rozdíl od dělnického bydlení převládaly zde dvou- až tří-pokojové byty. Pro úřednictvo se rovněž stavěly zvláštní činžovní domy v centrálních městských částech. Do úřednických bytů byl vždy zaveden vodovod a umožněno i vyhřívání vody. Velký rozdíl byl ve vytápění.

Samostatnou kategorií ubytování hornických pracovníků představovaly jak už bylo konstatováno hromadné dělnické noclehárny. Často měly charakter dřevěných baráků, které byly prvně zřizovány v OKR kolem roku 1880, ojediněle již v 50. letech tehdejšího století. Svou kapacitou dosahovaly největšího vytížení na přelomu 19. a 20. století. Svůj vý-

znam si udržovaly i v pozdějším období po roce 1928. Znamenaly velkou sociální výpomoc, protože veškeré náklady s jejich provozem hradily příslušné doly. Provozní režim na ubytovnách se přizpůsoboval vícesměnnému pracovnímu rytmu, který nesměl být narušen. V centrální městské zástavbě ztrácely postupně hornické kolonie původní význam a rychle ustupovaly formám soustředěného bydlení. Pro některé sociálně slabší vrstvy však dobře plnily obytnou funkci ještě dlouho.

Topografie hornických osad ukazovala úzkou a obvykle bezprostřední závislost na jednotlivých dolech, s nimiž vytvářely organické sepětí. Doly také určovaly sídelní velikost a obytnou kapacitu každé kolonie, příp. i vybavenost a veřejné potřeby. Podle měst a administrativních obcí vykazovaly závodní kolonie k roku 1928, kdy končila jejich dosavadní výstava na území OKR toto rozložení:

Město administrativní obec	Závodní hornické domy	Závodní hornické byty	Podíl na zalid. obce celkem	Podíl na zalid. obce v %	Názvy / počet kolonií
Moravská Ostrava	341	1 885	7 952	17,3	Jámy Hlubina, Šalamoun, Jiří, U jámy Jindřich, Osada U dubu (5)
Přívoz	141	830	4 606	24,8	U Odry, U jámy Františkovy (2)
Mariánské Hory	162	1 005	3 895	28,7	Horní, Dolní, Osada U koule, U kostela, U jámy Ignát (5)
Hrušov	120	652	3 107	43,0	U jámy Ida, Muglinov, Heřmanice, U jámy Hubertovy, Vrbice (5)
Vítkovice	77	434	2 240	8,7	Stará a Nová hornická osada (dnešní Jeremenkova) (2)
Petřkovice	92	306	1 707	53,2	Mexiko Petřkovice, Amerika Koblov (2)
Slezská Ostrava	607	2 756	12 562	56,5	Na Jaklovci, Jindřiška, Na Hladnově, Heřmanice, U jámy Hermenegilda, U jámy Jakub, U jámy Vilém, Jubilejní (Kunčičky), osada Františka, Kamenec, Bunčák, Františkov, U jámy Michálka, Hranečnick, Zvěřina, Aloisie (16)
Michálkovice	178	756	3 399	59,6	U jámy Michal, U jámy Petr, Ferdinandská, U jámy Janské, Josefská (5)
Kunčičky	118	516	2 414	50,1	Stará a Nová osada (2)
Radvanice	236	461	3 043	27,5	Stará a Nová osada, Pod kaplí, Trnkovec, Na Salmě (5)
Doubrava	301	919	4 500	91,2	Mexiko, Šimíčková, Nová osada, Dozorecká (Doubrava), Kopaniny, Dozorecká (Orlová) (6)
Dolní Suchá	152	516	4 025	53,8	U jámy Suchá (úřednická), U nádraží (Prostřední Suchá), Nová Sušská (3)
Horní Suchá	37	150	738	19,4	Stará a Nová osada (2)
Karviná	989	3 999	17 284	77,4	Stará a Nová osada, Lelkova, U kříže, U kruhovky, Pod hruškou, Lesní, Rajkova, U jámy Hoheneger, Zlatník, Fornerovka, Sovinec, Pohraniční, U větrné jámy Jindřiška, Jindřichův dvůr, U jámy Emilie, Ovčí hora, osada U jámy Jan, Stará mašina, U válečné jámy, Špluchov, Amerika (Stonava), Bílá osada, Granerova, U jámy Jindřich (25)
Petřvald	326	1 433	6 578	64,0	U Hedviky, Na Zaryji, Nová ves, U jámy, U jámy Pokrok, Úřednická, Petřvald, Jindřichova (13), Evženova, Mariánka, Bedřichova, Feinerova, Nová osada
Orlová s Lazy a Porubou	695	2 065	11 619	52,4	Polášková, Pod Lipou, Hořovského, Klášterní, Pod starou mašinou, Za hřbitovem, Zimný důl, Olšovec, Mühsam, Chobotova, Rozbrojova, Holcova, Na Nové jámě, Na Veselé, Chobotova cihelna, Na kopci, Křístkova, Stankušova, Stará Halfarova, U jámy Žofie, Liberdova, Nová Halfarova (22)

Závodní hornické kolonie představovaly významnou etapu sídelního vývoje Ostravska a svou obytnou funkcí výrazně přispěly k zajištění pracovních sil v období průmyslové revoluce, která vyvolala hospodářský rozmach horního Poodří včetně Těšínska. Zmíněná urbanizace naplnila své historické poslání, na němž závisely četné další proměny ekonomické, společenské a sociální, směřující k tomu, že vysoce industrializovaná ostravsko-karvinská oblast, zaujala přední místo mezi středoevropskými příhraničními regiony i v poválečném dění díky výstavbě nových sídlišť a měst, sledující do značné míry obdobné cíle, jaké v dobových možnostech uskutečňovala koncepce zakládání hornických osad. Jejich ovlivněním přerostly sídelní formy těšínského prostředí za zcela jiných civilizačních podmínek do nynější podoby, kde je původní hornické osídlení tohoto typu blízko zániku.

Rychvald – kolonie
„U Václava”
pohlednice ze sbírek
MUZEA TĚŠÍNSKA

LITERATURA

Jičínský, W.: Das Mährisch-schlesische Steinkohlen-Revier bei Mährisch Ostrau, Wien 1865. – Týž: Bergmännische Notizen. Mährisch Ostrau 1898. – Arbeiterverhältnisse in Ostrau-Karwiner Steinkohlenreviere auf Grund von Erhebungen über die Lage der Bergarbeiter und unter Heranziehung von Daten, betreffend die Arbeiterwohnungsverhältnisse und Lebensmittelpreise im Umkreise des Revieres. Dargestellt von K.K. Arbeitsstatistischen Amte in Handelsministerium. II. Teil. Lebens- und Wohnungsverhältnisse. Wien 1906. – Myslivec, T.: Bytová péče a jiná blahobytná zařízení Ostravsko-karvinského

revíru. Kamenouhelné doly Ostravsko-karvinského revíru, IV. díl. Moravská Ostrava 1929. – Bílek, J.: Staré hornické kolonie v Ostravsko-karvinském revíru. Topografie, stav a perspektivy. In: Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti I. Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě. Řada C-1. 1. Pedagogická fakulta v Ostravě 1966, s. 127-158. – Jiřík, K.: Stav bytové a sociální péče v Ostravsko-karvinském revíru v roce 1894. In: Těšínsko, 1999, čís. 4. – Prokop, R.: Péče o bydlení hornických pracovníků. Uhelné hornictví v Ostravsko-karvinském revíru. ANAGRAM Ostrava 2003. s. 445-453.

Slet Sokolské župy Moravskoslezské v Místku roku 1929

Tomáš Adamec

Tělocvičná jednota Sokol Místek patří mezi nejstarší sokolské jednoty na severní Moravě, v regionu Frýdecka a Místecka je svým rokem založení 1887 vůbec nejstarší a na přelomu 19. a 20. století zde vlastně zastávala roli zakladatelky sokolského hnutí. Jako nejstarší a největší jednota pak byla centrem okrsku. Jeho pořadové číslo se často měnilo, tak jako se ostatně měnila celá organizace Sokolské župy Moravskoslezské, kam Sokol Místek patřil.

Za dobu své existence hostil Sokol Místek svou mateřskou župu celkem třikrát: v roce 1929, 1937 a 1947. Rok 1929 se přitom měl do dějin místeckého Sokola zapsat zvláště výrazně, neboť tehdy se tu konal župní slet, v dalších dvou případech se jednalo „pouze“ o župní zájezdy.

Jak můžeme zjistit z dílčích náznaků, i samotná župa přikládala připravovanému místeckému župnímu sletu velký význam. Župní věstník přinesl tuto výzvu: „*Letošní župní slet v Místku musí býti mohutnou manifestací. Sokolstvo naší župy splatí Místku, druhé to nejstarší jednotě v župě, dávný dluh. Veřejný i sokolský život na Místecku potřebuje podpory a proto 16. června sejde se do Místku celá župa. Agitujte v prosloveh a přednáškách, upozorňujte na veliký význam sletu v Místku a přihlaste největší počet účastníků. Na sletu v Místku musí býti zastoupeny v největším počtu všechny jednoty a pobočky. Širý náš kraj neviděl dosud tak velké slavnosti v Místku...*”

Jak vidno, mělo se jednat o mimořádnou akci. Za pozornost stojí, že ve výzvě zazněla

Slavnostní list

Průvod

zmínka o splátce dávného dluhu místecké jednotě. Je to jen potvrzením velkého významu této sokolské jednoty pro rozvoj sokolství v Pobeskydí zejména v období do první světové války, kdy byla místecká jednota pevným pilířem sokolské myšlenky a svou činností dopomohla ke vzniku řady dalších poboček a samostatných jednot v kraji. A za celé toto období, od roku 1887 až do konce dvacátých let se v Místku nekonal župní slet. Pokud nepočítáme podnik z roku 1894, o němž však máme jen velmi málo informací. Navíc se jednalo o nesrovnatelně menší akci, než měl být nadcházející slet. V polovině devadesátých let devatenáctého století byl sokolský život v regionu ještě v plenkách, bylo tu jen několik sokolských jednot, rozsah tehdejší akce tedy musel být omezený. Tím nechci nikterak snižovat význam podobného podniku, který byl jistě obrovský. Faktem však zůstává, že jsme o věci zpraveni nedostatečně, neboť protokoly ze schůzí se pro toto období nedochovaly. Jsme tedy odkázáni pouze na krátkou zprávu z kroniky, kde se píše, že akce proběhla 26. srpna 1894 a jednalo se o sokolský slet a veřejné cvičení. Poslední informace, kterou se zde dočítáme, je, že slet skončil deficitem 1 zl. 07 kr.²

Bylo to navíc ještě v době před vznikem Sokolské župy Moravskoslezské. Nyní, po dvaatřiceti letech její existence, se měli místečtí dočkat toho, že budou konečně i oni sami hostit nejprestižnější sokolskou událost v kraji. O tom, že už bylo načase a že Místek byl dlouhou dobu župou neoprávněně zanedbáván, svědčí i slova starosty největší jednoty v kraji Sokola Moravská Ostrava Františka Sedláčka o tom, že jeho jednota je povinna se zúčastnit co největším počtem cvičenců župního sletu, který byl letos určen „do zapomínaného Místku.”³

Naznačené důvody nakonec shrnul na župní valné hromadě v únoru 1929 jednatel Josef Hrbáč. I on poukázal na skutečnost, že

místecká jednota byla druhá nejstarší v župě, v minulosti již několikrát postoupila slet ve prospěch jiných jednot, má tedy na slet právo-platný nárok. Zároveň bude možno brát slet jako připomenutí a oslavu zakladatelů místecké jednoty, kteří před čtyřiceti lety propagovali v poněmčeném kraji Tyršovy myšlenky. Místek je navíc největším a nejpřirozenějším střediskem v regionu a už pravidelně se tu konají velké národní slavnosti.⁴

Místečtí se na událost velmi těšili a chtěli se ukázat v tom nejlepší světlo. Takováto akce byla velmi reprezentativní a svého pořadatele mohla pořádně zviditelnit. Nebo znemožnit. Ale to se nemohlo stát. V Místku byl po sletu velký hlad a sokolové byli rozhodnuti dát do jeho přípravy vše, aby přidali jednotě na významu a důležitosti.

„*Toužíme po tomto svátečním dnu,*” píše se 16. dubna 1929 ve Zpravodaji Sokola Místek, „*15. a 16. červen bude slavným dnem Místecka, neboť bude nejen přehlídkou jaré síly sokolské, ale též bude znamenati mohutný rozmach sokolské myšlenky v naší župě... bude též vzpruhou a posilou nám i jednotám v našich vesničkách pro dni příští. Náš slet bude též skvělou manifestací, ve které duch bratrství a sesterství bude ovládati naše čtyři. V dnešní době zápasů o moc jasně zářiti bude naše idea, sdružující všechny uvědomělé lidi bez rozdílu politického přesvědčení, náboženství, stáří a stavu, mající na zřeteli jedině národ náš a jeho svobodu.*”⁵

Podporu zřejmě místecký Sokol potřeboval, neboť musel čelit některým názorům veřejnosti, že sokolstvo už dnes není tím výkvětem národa, jakým bývalo dřív a slet že je zbytečný. Jenže právě i proti těmto hlasům měl být nadcházející slet zbraní. Měl všem, příznivcům i nepřátelům ukázat výsledky tiché práce v tělocvičně.

Místečtí třikrát během první poloviny roku 1929 upozorňovali na svůj slet ve Věstníku Sokolské župy Moravskoslezské. V prvním článku psali o významu sletu pro jejich jednotu i okrsek, podruhé o bezprostředních přípravách a potřetí o programu sletu. Sama župa, ač místecký slet podporovala, se do propagace zapojila až těsně před jeho konáním, když v čísle z 10. června vyzvala k účasti. Učinila to pozoruhodným způsobem. Čekalo by se, že hlavním motivem pro účast na sletu bude prestižnost akce a samozřejmá povinnost všech sokolů se takových akcí účastnit. Výzva však působí jiným dojmem. „*Bratrstvu naší župy! Po 35 letech dočkala se jednota Místek druhého velkého podniku: župního sletu. Účast na něm neznamena pro Vás jen splnění bratrské povinnosti, ale též osvícení pod košatými koru-*

namí stromů a na zeleném trávníku. “Dále se bratři a sestry upozorňují, že přímo ke cvičišti se připojuje městská plovárna a po celé jedné straně šumí Ostravice s křišťálovou vodou, která poskytne osvěžující říční koupele.”⁶

Přípravný výbor se ustavil 22. března 1929 a pracoval velmi usilovně v řadě odborů: propagačním, technickém, hospodářském, finančním, zásobovacím, ubytovacím a zdravotním. Celkový rozpočet plánovaných příprav přesáhl 40 000 korun. Slet se navíc nekonal pod žádnou patronací ani za zvláštní podpory dobrodinců, pozvány byly jen úřady, spolky a korporace. Spolupráce jmenovaných však byla výborná, jak poznamenává sletový jednatel Ferdinand Sochací.⁷

Přihlášky, které přicházely do Místku, slibovaly tuto účast ve cvičení: 690 mužů, 593 žen, 63 starších mužů. Do průvodu se přihlásilo 647 mužů, 306 žen, 233 dorostenců, 270 dorostenek, 329 žáků a 271 žaček a 32 jezdci. Celkem 1197 cvičících a 2056 krojovaných sokolů.⁸ Účast tedy nebyla zvláště velká, pokud přihlídneme k celé župě. Jenže je třeba vědět, že čtrnáct dnů po místeckém sletu se konal krajský slet v Orlové. Ve stejnou dobu se tedy konaly v jednom regionu dva slety, což samozřejmě tříštilo síly.

Přípravy pak vyvrcholily stanovením pořadu sletových slavností, který byl následující:

V sobotu 15. června odpoledne byl naplánován příjezd, uvítání a ubytování hostů. Večer o půl deváté měla následovat slavnostní župní akademie na sletišti, na které měly vystoupit všechny složky, župní družstvo a Pěvecké sdružení sokolských žup Moravskoslezské a Těšínské Jana Čapka.

Hlavní část sletu se pak měla odehrát druhý den, v neděli 16. června. Program byl následující: Už ráno v sedm hodin na gymnaziálním hřišti závody v odbíjené, hned poté zkoušky na prostná žen, pak mužů a pak VI. okrsku. Mezitím měli přijet další hosté, pro něž se chystalo uvítání na nádraží.

V neděli odpoledne mělo přijít vyvrcholení. Řazení průvodu v Čejkově ulici bylo naplánováno na 13. hodinu. O půl hodiny později se měl průvod odebrat na sletišť, kde mělo začít ve tři hodiny hlavní cvičení. V osmi blocích a s doprovodnou hudbou 8. pěšího pluku „Slezského“.

A po cvičení měla následovat veselice a koncert.

Můžeme-li soudit z místního tisku, slet se vydařil. Nadšený divák popisoval své dojmy v článku ve Frýdecko - místeckém kraji: „Lesku celé slavnosti sokolské dodalo nemálo prapory vyzdobené město Místek, které

v předvečer hlavních oslav plnilo se lidem přihlížejícím k posledním horečným přípravám a chystajícím se k návštěvě sokolské akademie na sokolském hřišti na břehu Ostravice, uprostřed nádherné zeleně místeckého městského sadu, který byl pro tuto a následující noc připraven ku skvělému osvětlení. Do všeho toho ruchu velmi často zaburácelo veselé národní Nazdar! přijíždějících jednot a skupin sokolských...”⁹ Rozhodně se vyvedlo počasí, slunce prý příjemně svítilo na slavnostní průvod, v jehož čele jela sokolská jízda, kterou obstaral jezdecký odbor z Moravské Ostravy, následovalo náčelnictvo, hudba, pak 15 dorosteneckých praporů, 34 čtveřic dorostenců, 69 čtveřic dorostenek, 8 řad žen v národních krojích, další hudba, 19 praporů sokolských jednot, pořadatelstvo sletu v počtu 20 čtveřic, 80 čtveřic žen ve slavnostním sokolském kroji. Závěr tvořilo 43 čtveřic děvčat a 48 čtveřic hochů.¹⁰

Je pochopitelné, že domácí se pochválili. Ale nebylo by seriózní, kdybychom nedali prostor také hostům. Ve Věstníku Sokolské župy Moravskoslezské se 10. 7. objevil článek, který také reflektoval tuto událost. Ovšem už ne tak pateticky. „Přihlášky cvičenců starších ani mladších nebyly dodrženy,“ píše se tu, „místo přihlášených 62 bratrů starších cvičilo 48, místo přihlášených mužů 686 cvičilo pouze 615.“¹¹

Prostná žen

Prostná mužů

Akademii, konanou v předvečer sletu pokládá autor článku za zdařilou, zato sletový den „byl pro cvičící členstvo stálým honěním.“ Začalo to už na nádraží. Speciální vlak přijel pozdě a k dovršení smůly musel celý průvod jdoucí od nádraží čekat u přejezdu, protože byly spuštěny závory. Nejvíce iritující byla ovšem skutečnost, že závory byly spuštěny kvůli příjezdu pravidelného vlaku. Tedy toho, kterým měli sokolové původně přijet, ale zdálo se jim, že je to pozdě. Speciální vlak si objednali, aby mohli dříve začít se sletovými zkouškami. Celý slet tak ještě než začal nabral půlhodinové zpoždění, které nepříznivě poznamenalo celý program. Zvláště když k tomuto zpoždění přispívala ještě „vzdálenost šaten, kterou nebylo možno mnohdy ku prospěchu sletu překonatí.“¹²

Účast mužů v krojích byla prý na celou župu malá. Byla to o to větší škoda, protože se průvod vydařil. Muži byli vůbec nějaký problematičtí. Se staršími přitom nebyl takový problém jako s mladšími. Ti měli sice dobrý nástup, ale prostná cvičení byla neuspokojivá. Ocenění se dostalo naopak cvičení župního družstva na vysokých bradlech, ve skoku o tyči, v běhu přes překážky, cvičení družstva IV. okrsku na hrazdě a hra s velmíčem.

A nakonec mohli být spokojeni i místečtí. „Symbolická cvičení VI. okrsku¹³ místeckého, v nichž vystoupilo 80 žáků, 145 žákyň, 66 dorostenců, 64 dorostenek a 65 mužů, celkem 420 osob, byla zacvičena pěkně a svou barvitostí tvořila pěkné obrazce. Autoru br. Benešovi bylo vysloveno uspokojení nad zdařilostí skladby.“¹⁴

Slet v Místku byl vyhodnocen celkově jako úspěšný, povedlo se počasí, nádherný průvod a cvičení podle pamětníků ohromily všechny přítomné a navíc se ukázalo, že výnos z celé akce činil zhruba třicet tisíc korun, z čehož plně dvě třetiny zůstaly doma. Není divu, že místečtí sokolové byli připraveni podobnou akci zopakovat. A ještě ve větším rozsahu. Podobně velká událost už ale Místek v budoucnu nečekala.

Ocenit u pořadatelů sletu musíme ještě jednu věc, a sice to, že nechali slavnostní událost nafilmovat. Vedle toho, že se pak mohli svým sletem chlubit před ostatními jednotami, když snímek ochotně půjčovali k promítání, zanechali pro budoucnost jedinečný dokument. Takže i my máme nyní příležitost se podívat, jak tyto události, o nichž jsme jinak zpraveni pouze z tisku nebo jiných písemných zpráv účastníků, skutečně vypadaly.

POZNÁMKY

1 Věstník Sokolský, duben 1929.

2 SOKA F-M, Tělocvičná jednota Sokol Místek, i. č. 3, s. 42.

3 Frýdecko-Místecký kraj, 23. dubna 1929, s. 3.

4 Tamtéž, 2. března 1929, s. 3.

5 Zpravodaj Sokola Místek, 16. dubna 1929

6 Věstník Sokolské župy Moravskoslezské (dále VSŽM), roč. XXVI., č. 6, s. 1.

7 Sochací, F.: Sletové vzpomínky. In: Ročenka Tělocvičné jednoty Sokol Místek a vzpomínka na Slet sokolské župy Moravskoslezské za správní rok 1929. Místek 1930, s. 7.

8 Tamtéž, s. 4.

9 F-M kraj, 22. června 1929, s. 1.

10 Tamtéž.

11 Věstník Sokolské župy Moravskoslezské, roč. XXVI., č. 7-8, s. 1.

12 Tamtéž.

13 Jednalo se o cvičení s názvem Slunce, vzduch, voda - tvůrčové síly.

14 Tamtéž.

Loutkářství na Těšínsku po roce 1945 do současnosti

Sylvia Pracná

Bohaté loutkářské aktivity na Těšínsku zaznamenáváme již v období 1. republiky, kdy například v mapě českých loutkových a maňáskových divadel z roku 1936¹, která byla věnována účastníkům maňáskářského kursu sokolské župy Těšínské J. Čapka, je zachyceno 119 loutkových a 4 maňásková divadla. Jedná se o divadélka provozovaná zejména spolky, tělovýchovnými jednotami (TJ) nebo školami. A tak i po 2. světové válce mnozí loutkáři navázali na svou dřívější činnost a vzápětí byla

obnovena zejména spolková činnost sokolských loutkářů (Bohumín, Doubrava, Dětmárovice). Následující události v roce 1948 a doba bezprostředně navazující byla spojena s vydáním divadelního zákona² poplatného změně režimu, což ovlivnilo samozřejmě i loutkové divadlo. Byla zrušena nezávislá spolková činnost a soubory buď zanikly nebo byly začleněny pod závodní výbory Revolučního odborového hnutí (ROH), do Československého svazu mládeže nebo osvětových besed.³ Loutkářské soubory, které

přešly pod závodní kluby (ZK) nebo závodní výbory ROH získaly mnohdy podporu nejen ekonomickou, ale i nové zázemí vlastního prostoru. V této době vznikla celá řada nových podnikových a svazových souborů např. *Loutkářský soubor ZK Drátoven Bohumín* (1946-1948), *Loutková scéna Pohádkový svět ZK ROH Železářny Karviná* (1948) aj.

V průběhu následujícího půl století docházelo k celé řadě změn, jak v dramaturgii, inscenačních postupech, tak i v pohledu na loutku včetně jejich jednotlivých typů. Postupně se začalo prosazovat také autorské divadlo a tvůrčí přístup souboru k dramatickému textu i v práci na inscenaci. V tomto období byl dán větší prostor individuálním výstupům s loutkou.⁴ Mezi úspěšné loutkáře, kteří se pokusili o tento projev, patřili z oblasti Těšínska bezesporu Petr Kubů a Pavla Tomicová s pásmem Hrubínovy pohádky z *Divadla loutek Karla Kurjana v Havířově* a Svatava Janošová s Irenou Šertlerovou s pořadem *Jak sluníčko nevyšlo nad kopec* z *Divadla Svět loutek v Doubravě*. Obě dvojice loutkářů se zúčastnili Finále III. přehlídky individuálních výstupů s loutkou v rámci 31. Loutkářské Chrudimi v roce 1982.⁵

Celospolečenské změny po roce 1989 opět výrazně zasáhly i oblast loutkářství a amatérského divadla vůbec. Zásadně se všeobecně zhoršily provozní podmínky pro existenci a provoz souborů, které musely řešit a překonávat nové problémy především ekonomického charakteru a pokusit se s nimi vypořádat.

V mnohých lokalitách nacházíme většinou pouze jedno místo, kde se koncentroval větší počet loutkářů. V oblasti Těšínska můžeme mluvit hned o několika stabilních loutkářských základnách a nesmíme opomenout ani loutkářské aktivity spojené s polskou menšinou na našem území. A tak z bohaté loutkářské činnosti na Těšínsku bych ráda uvedla alespoň místa a několik údajů, které se mi podařilo získat o existenci a provozu divadelék nebo jednotlivých souborů po roce 1945 do současnosti.

V **Bohumíně**, jak již bylo zmíněno, navázali na loutkové divadlo provozované *TJ Sokol* v roce 1947, kdy jim byla udělena licence na tuto činnost. V průběhu let 1946-1948 (z dostupných materiálů se prozatím nepodařilo přesněji určit zahájení činnosti souboru) vznikl *Loutkářský soubor ZK Drátoven*, který hrál s marionetami jednou týdně starší loutkové hry. Později však začali využívat loutky i k agitaci, kterou podpořili i vlastní dramatizací pod názvem *Psaníčko do Sovětského svazu*. Svou činnost pravděpodobně ukončili v 1. polovině 60. let. V 80. letech našli bohumínští loutkáři své útočiště ve Sdruženém klubu ROH Česko-

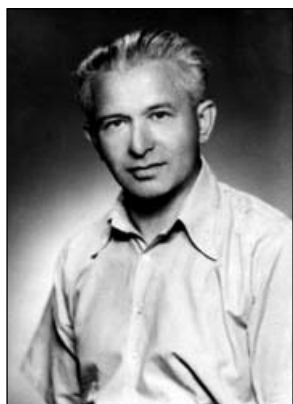
slovenských drah, kde působil *Loutkářský soubor Zvonek* pod vedením Evy Kokyové a *Divadélko Blesk*. Na počátku 90. let zde přešla i část souboru z Domu kultury pracujících Vítkovických železáren Klementa Gottwalda v Ostravě a vytvořila nový soubor pod vedením herce a režiséra Jana Uranta s názvem *Loutkářský soubor Klubičko*, který krátkodobě navázal na dřívější úspěchy. S inscenací hry Andersenova *Pasáčka vepřů* vystoupili v roce 1992 na 41. Loutkářské Chrudimi.

V obci **Doubrava** hned po válce 26. července 1945 také navázali na kroužek TJ Sokol, přestože jeho inventář byl za okupace zničen. Ustavili loutkářský kroužek Místní osvětové rady pod vedením Františka Kondělký, jednoho z nejaktivnějších loutkářů tehdejšího okresu. *Divadlo Svět loutek* zahájilo svou činnost hrou Františka Čecha *Kašpárkův první krok* do života 25. listopadu 1945 v režii Karla Kiky. V roce 1950 i tento soubor přešel pod patronát ZK ROH Dolu Doubrava. Soubor aktivně spolupracoval s autory loutkových her. Např. Alois Tašner se zúčastnil premiéry své hry *Koblížek na útěku* v roce 1948. Také autor a výtvarník Vojtěch Cinybulk pro doubravské loutkáře zpracoval grafickou značku divadla, kterou používali od roku 1950 po celou dobu své existence, ale i celou řadu příležitostných tisků. Jako snad jediný loutkářský soubor ve sledované oblasti vydával pravidelně svůj oběžník „Ze světa loutek“, kde informoval nejen o své práci, ale o loutkářských aktivitách vůbec. První číslo vyšlo 28. listopadu 1945. Z další jejich bohaté činnosti uvedme organizování loutkářských školení, navazování spolupráce s ostravským profesionálním divadlem a s havířovským loutkářským souborem nebo pravidelnou účast v okresních i krajských přehlídkách. Nadšení a radost z jejich práce znepríjemnila, ale nezabránila ani skutečnost poddolování

*Loutkářský soubor Klubičko
Sdruženého klubu
ČSD Bohumín
Sbírky SZM Opava*

*Logo Loutkové scény
Pohádkový svět ZK ROH
Železářny v Karvině
Sbírky SZM Opava*

František Kondělka
Sbírky SZM Opava

obce, což zapříčinilo sesuvy půdy a s tím spojený zákaz stavění rodinných domků. Nastal odliv místních obyvatel a zejména mladé generace, pro kterou loutkáři hráli především. Tuto situaci řešili zvýšeným počtem zájezdových představení po celém okolí. V popředí všeho dění stál František Kondělka až do roku 1980 a ještě do konce 80. let soubor pravidelně hrál. Téměř 80. letá loutkářská tradice v Doubravě byla definitivně ukončena v říjnu 2001, kdy byla zbourána budova loutkového divadla.

Karviná byla dalším místem s čilým loutkářským děním. Na podzim roku 1948 byla založena *Loutková scéna Pohádkový svět ZK ROH Železářny* pod vedením Zdeňka Hesse a v roce 1952 za pomoci závodního klubu a Městského národního výboru byla provedena adaptace jeviště divadla tak, aby loutkáři mohli hrát se všemi typy loutek.⁶ Od této doby hrál soubor převážně spodovými loutkami. První výraznější úspěch byl provázen spoluprací s autorem Zdeňkem Skořepou na hře *Popelka*, s níž v režii Zdeňka Hesse postoupili v roce 1954 až na celostátní přehlídku souborů lidové umělecké tvořivosti – 3. Loutkářskou Chrudim. Rovněž i v následujícím roce se s pohádkou *Kůzlata a vlk* od N. V. Medvědkinové zúčastnili chrudimské přehlídky. Další spolupráce s autorem loutkových her byla tentokrát navázána s Jiřím Kalibou, jenž svou hru *Zlato krále Magamona*⁷ karvinským loutkářům věnoval. V roce 1962 byla činnost souboru přerušena a své loutkářské působení ukončil také vedoucí souboru Zdeněk Hess. Po vybudování Městského domu kultury začali opět pravidelně hrát od roku 1966 pod vedením režiséra Jiřího Trnky. Museli však překonávat provozní těžkosti, neboť sice hráli na scéně kulturního domu, ale neměli k dispozici ani zkušební místnost či dílnu a loutky vyráběli doma. Pravděpodobně i to byl jeden z důvodů, že soubor

Soubor Loutkové scény
Kašpárkova říše v Havířově
v červnu 1961
(zleva K. Kurjan)
Sbírky SZM Opava

stagnoval a v roce 1976 se rozpadl. Přesto se loutkářské aktivity v karvinském Městském domě kultury (MDK, MěDK) objevovaly i později, např. na přelomu 70. – 80. let *Loutkové divadlo MDK* nebo na počátku 80. let *Loutkářský soubor Paraplíčko*. Dnes zde působí *Divadelní skupina MěDK Bambules*, která se v současnosti věnuje převážně činoherním inscenacím. Poslední loutková představení uvedla pod názvy *O růžovém velblouděti* a *měsíci* (pol. 90. let) a *Puf a Muf* (v sezoně 1998-1999). Nevidanou aktivitou v 2. polovině 80. let byla iniciativa tehdejšího Okresního pedagogického střediska v Karviné, které dalo podnět pro vznik loutkářských souborů z učitelů mateřských škol. S touto snahou bylo spojeno i konání okresních přehlídek. První ročník se konal v červnu 1987 pod názvem *Mateřinka* a v následujících dvou letech již jako *Karvinská rolnička*.

Dalším místem, které se významně zapsalo do loutkářského povědomí byl **Havířov**. Prvopočátky vzniku souboru byly spojeny s havíři Karolem Kurjanem, Josefem Čtvrtečkou a Vilémem Rackem, kteří v roce 1957 uváděli inscenace v tehdejší Lidové škole umění v Sadové ulici. O rok později zahájil soubor pravidelnou činnost při kulturním domě pod názvem *Loutková scéna Kašpárkova říše*, jehož název byl záhy změněn na *Divadlo loutek*. Obětavá práce, elán a nadšení jejího uměleckého vedoucího Karola Kurjana, který v divadle trávil veškerý svůj volný čas, přivedl soubor k prvním úspěchům. Za všechny uvedme např. klauniádu Jana Vladislava *Pohádka z kufru* v režii Karola Kurjana s výpravou Jana Krejčího, s kterou se zúčastnili Krajské přehlídky loutkářských souborů Severomoravského kraje ve Frýdku-Místku v roce 1967 nebo později v roce 1974 se zúčastnili Krajské nesoutěžní loutkářské přehlídky v Kopřivnici s inscenací *Zapomenutý čert* od Jana Drdy v režii Karola Kurjana a výpravou Oldřicha Pelikána. V roce 1979 měl soubor sedmáct aktivních členů a hrál pravidelně každou neděli dopoledne. Za sezonu sehrál okolo 50 představení a ročně nastudoval 2 – 3 nové hry, pro které si převážně zhotovil také loutky a dekorace. Zařízení divadla jim umožňovalo používat všechny typy loutek a dobře vybavené divadlo bylo také spoluorganizátorem krajských i okresních přehlídek. Svou nejúspěšnější inscenaci uvedli v roce 1979 i na Loutkářské Chrudimi a byla jí hra *Milady Mašatové Čtyři pohádky o drakovi*, kterou režíroval a výtvarně zpracoval Karol Kurjan. Poté tragicky zemřel při výkonu svého havířského povolání a na počest jeho památky bylo divadlo přejmenováno na *Divadlo loutek*.

Karla Kurjana. I přestože jeho odchod byl pro soubor velkou ztrátou, činnost divadla pokračovala dále. Soubor se v roce 1981 zúčastnil Krajské soutěže amatérských loutkářských souborů v Opavě s inscenací pohádky Rudolfa Zezuly Dlouhý, Široký a Bystrozraký v režii Petra Kubů a výpravě Milady Trčkové. V 80. letech vedla soubor Marcela Orságová, ale začátkem 90. let byla činnost loutkářského souboru ukončena. Koncem 50. let vznikly v Havířově ještě *Loutková scéna Jitřenka* pod vedením Otty Blažka a v roce 1959 *Loutkářský soubor při ZK Bytostav*.

Mezi drobnější aktivity patřila i *Školní loutková scéna v Rychvaldě*, kde si ve škole z ředitelny a první třídy upravili jeviště s ochozem pro vodiče a stupňovité hlediště. Měli svou dílnu, skladiště materiálu a rozhlasové zařízení pro mluviče. Hráli s malými závěsnými loutkami - marionetami 28 cm vysokými. V roce 1950 sehráli 32 aktovek, většinou doplňkových scén k vyučování pro své spolužáky nebo pro mateřskou školu. Rodiče dětí se v roce 1951 rozhodli tuto scénku přeměnit ve stálou a tak začalo se souborem aktivně spolupracovat 11 rodičů a 5 učitelů. Iniciátorem scénky i činnosti souboru byl učitel Alois Luczyk, který se věnoval loutkovému divadlu na všech svých učitelských štacích. Dále uvedme také *Loutkový dramatický odbor TJ Sokol Kašpárkův svět v Dětmarovicích*, který byl založen v roce 1948.

Vliv polské menšiny na našem území rovněž zasáhl do loutkářského dění. Po 2. světové válce v **Českém Těšíně** byl založen Polský svaz kulturně – osvětový (PZKO), který vytvořil podmínky pro činnost *Loutkové scény Bajka*. Loutkáři pod vedením Ferdynanda Króla začali zkoušet od září 1947. Členové souboru tvořily v té době nezaměstnané učitelky mateřských škol a soubor sídlil na půdě orlovského gymnázia s polským vyučovacím jazykem. První premiéra se uskutečnila 2. března 1948 s názvem *O szewczyku i królewnie* (O ševci a královně). V roce 1950 se soubor organizačně osamostatnil a součástí PZKO se stalo profesionální loutkové divadlo působící dodnes pod názvem *Teatr lalek Bajka*. V Českém Těšíně najdeme i aktivity české, a to např. v Domě pionýrů, kde působila v 50. letech *Junácká loutková scéna Kašpárkovo království*, ale i pozdější kroužky v Domě dětí a mládeže. Rovněž v 1. polovině 50. let byla zahájena činnost *Oblastní loutkové scény Těšínského divadla*, kde uměleckým vedoucím, režisérem i výtvarníkem byl Zdeněk Hapala. Další jeho aktivitou v závěru roku 1957 byla snaha vytvořit loutkářský kroužek, který by zajížděl hrát dětem do okolních obcí.

Z původního plánu Zdeňka Hapaly a Aloise Opluštila vzniklo *Divadélko Umělecká výchova*, ale jejich představy o souboru byly nakonec minimalizovány pouze na dvě osoby. Pořad Besedy strýčka Kopeckého měl pouze dva hlavní protagonisty, kterými byli Zdeněk a Blanka Hapalovi a samozřejmě celý soubor maňášků. V tomto případě se nejednalo o klasické představení. Děti byly ve větší míře zapojovány do děje hry a také se dozvěděly jak vyrábět jednoduché loutky. V první sezoně 1961/1962 absolvovali 44 představení, ale již okolo roku 1964 besed ubývalo z důvodu vytížení Zdeňka Hapaly. V březnu 1987 vznikl z učitele mateřských škol *Loutkářský soubor Paleček* pod vedením Věry Havláskové. V následujícím roce se zřizovatelem souboru stalo Městské kulturní středisko a vedení souboru se ujala Dagmar Grymová. S úspěchem se účastnili okresních přehlídek i přehlídky v polské Wodzisławu. Bohužel činnost souboru byla záhy ukončena v roce 1990.

V **Třinci** od začátku 60. let působily dětské loutkářské soubory více než třicet let při Domě dětí a mládeže a také činnost *Literární dramatického oddělení Základní umělecké školy* pod vedením Marcely Kovařikové se zúročila a v roce 1992 se zúčastnili národní přehlídky amatérského loutkářství 41. Loutkářské Chrudimi s individuálním výstupem Housenka v podání Niny Cimbolincové. Rovněž v 60. letech se Jednotné kulturní středisko v Třinci rozhodlo založit soubor při polské škole v Lyžbicích pod názvem *Groteska*. Vedoucím a režisérem se stal Zdeněk Hapala a jeho soubor se skládal většinou z žáků 9. třídy polské základní devítileté školy. Soubor hrál s rozdělenou interpretací, přičemž texty byly nahrány v polštině a češtině. V roce 1966 Zdeněk Hapala ze souboru odešel a činnost souboru byla na dva roky přerušena. Avšak koncem roku 1969 byla *Groteska* obnovena a jejím vedoucím se stal Adam Wawrosz.

V **Bystřici nad Olší** působilo *Loutkové divadlo Uciecha* (Radost) při místním kole PZKO v letech 1955 – 1964 a za tuto dobu sehráli 129 představení. Vedoucím souboru byl polský učitel Antoni Strzybny, který se zaměřil na stínohru. Sám vyrobil scénu

Pravidelně vydávaný
zpravodaj Loutkářského
kroužku ZK ROH
Dolu Doubrava
Sbírky SZM Opava

Pravidelně vydávaný
zpravodaj Loutkářského
kroužku ZK ROH
Dolu Doubrava
Sbírky SZM Opava

i loutky ve výšce 15 cm. Pro repertoár vybíral polské texty a nebo překládal hry z češtiny a ruštiny. Představení byla doplňována hudebními čísly, hádankami, písněmi a recitací. K největším úspěchům souboru patřilo vystoupení v rámci doplňkového programu na 5. Loutkářské Chrudimí v roce 1956 a účast na V. mezinárodním kongresu UNIMY v následujícím roce.

Loutkářství v **Orlové** je spojeno s dětskými soubory a nebo s pedagogickou činností. Již v 50. letech najdeme zmínky o *souboru ve Zvláštní škole, o Loutkářském souboru Pionýra osmiletky v Orlově II* nebo *Loutkářském kroužku pedagogické školy*. Od roku 1971 známe *Dětský loutkářský soubor Budulínka* a v roce 1987 vznikl z učitelek mateřských škol *Loutkářský soubor Pantoflíček*. Oba jmenované soubory se účastnili již zmíněné karvinské okresní přehlídky v 2. polovině 80. let.

Snad nejmladší soubor je ve **Vratimově**, kde Milada Kubicová založila společně s dětmi a studenty *Loutkové divadlo babky Miládky při Kulturním středisku Vratimov*, které hraje od roku 1995. Mezi její spolupracovníky patří Lenka Matějková⁸, učitelky Vlasta Filipová, Zlatka Bednářová a po výtvarné stránce Vladimír Mayer. Milada Kubicová není jen vedoucí souboru a režisérkou, ale především své dřevěné loutky - marionety sama vyrábí. Závěrem lze říci, že tento stručný výčet loutkářských aktivit na Těšínsku po roce 1945 do současnosti zachycuje jen ve zkratce bohatou historii souborů, jejichž členové věnovali nebo ještě stále věnují divadlu svůj tvůrčí potenciál i mnoho osobního času. Bohužel neúplnost archivního materiálu se stále doplňuje postupným mapováním loutkářských souborů a doufám, že snad prostřednictvím dalších pamětníků se podaří tyto informace ještě zpřesnit a doplnit.

POZNÁMKY

- 1 Mapa uložena ve sbírkovém fondu divadelního pracoviště Slezského zemského muzea v Opavě, sign. FI 413.
- 2 Divadelní zákon byl schválen 20. března 1948 Národním shromážděním. Mimo jiné zrušil možnost soukromého podnikání v divadelní oblasti.
- 3 Na sjezdu osvětových pracovníků českých zemí v Soběslavi v červenci 1950 vystoupil tehdejší ministr informací a osvěty Václav Kopecký a vyhlásil plán, který změnil organizační strukturu ochotnického divadla. Soubory ztratily právní subjektivitu včetně práva hospodařit se svým majetkem. Každý soubor musel mít zřizovatele, a tak se měl stát součástí masových společenských organizací.
- 4 Soutěž individuálních výstupů s loutkou vyhlásila Skupina amatérských loutkářů (SAL) poprvé v roce 1976.
- 5 Pásmo Hrubínovy pohádky bylo na této přehlídce oceněno.
- 6 Zahajovací představení na nově adaptovaném jevišti se uskutečnilo v neděli 14.

prosince 1952 a byla uvedena hra N. V. Gernětové a T. Gurevičové Káčátko.

7 Premiéra byla uvedena v neděli 26. dubna 1953 v 16 hodin.

8 Autorka hry Kterak se havíř Lukáš s Klimkem pobratřil, kterou soubor uvedl v roce 1997.

LITERATURA

Brannyová, J.: Historie loutkářství na Těšínsku, diplomová práce, Praha 1989.

Časopis Československý loutkář a následně přejmenovaný Loutkář.

Čtyřicet let divadla loutek v Doubravě 1922-1962, Doubrava 1962.

Dvacet pět let divadla Svět loutek 1945-1970, Doubrava 1970.

Richter, L.: 50 loutkářských Chrudimí, Praha 2001.

Teatr lalka Bajka 1948-1973, Český Těšín 1973.

Zpravodaje Loutkářského kroužku ZK ROH Dolu Doubrava Ze světa loutek.

Světlem pohlednic sbírky MUZEA TĚŠÍNSKA

Kateřina Stenclá

Jedním z mnoha vynálezů 19. století jsou pohlednice, které jsou již třetí století významnou složkou komunikace mezi lidmi a mají své místo i v době nejmodernějších komunikačních technologií. Nic neztratily ze své podstaty – byly a jsou vždy vyjádřením velmi osobního způsobu komunikace a vztahu pisatele k adresátovi.

První krůčky pohlednice sahají do 1. poloviny 19. století. Za předchůdce pohlednice je považována tzv. Mulreadyho obálka s obrázkem sedící personifikované Británie vydaná 1. května 1840 a lístek s obrázkem, který nechal v roce 1843 vytisknout obchodník Henry Cole. Pro

vývoj pohlednice měl zásadní význam konec 60. let 19. století, kdy rakousko-uherské ministerstvo pošt realizovalo nápad používání korespondenčního lístku. Bez korespondenčních lístků by vývoj zřejmě nedospěl k pohlednicím. Od roku 1875 byl možný i mezinárodní korespondenční poštovní styk. Jako první pohlednice na světě cení korespondenční lístek, na jehož levé straně je obrázek se scénou ze života dělostřelců v prusko-francouzské válce. Byl zhotoven 16. července 1870 v Oldenburku v Německu. Lístek vydal knihtiskař August Schwarz, který je považován za vynálezce pohlednice.

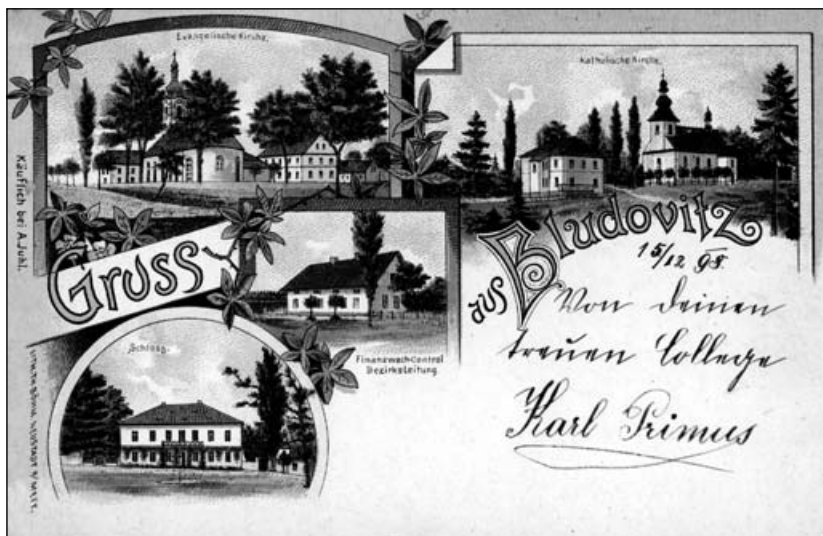
Sbírka pohlednic MUZEA TĚŠÍNSKA patří k pokladům sbírkových fondů muzea a je vytvářena již více než půl století, od samotného založení muzea. Představuje nesmírně cennou a významnou dokumentaci života v našem regionu, zemi i ve světě. Čítá více než 10 000 kusů předmětů. Ve sbírce jsou bohatě zastoupeny vzácné pohlednice z konce 19. století a počátku 20. století. Sběratelsky velmi cennými jsou zvláště tzv. „dlouhé adresy“ - pohlednice, jejichž rubová strana byla určena pouze k napsání adresy, na lící pohlednice byl obrázek, ke kterému se zároveň psal text se sdělením adresátovi. Tato forma pohlednic existovala oficiálně až do roku 1905, užívala se ovšem ještě několik let po té, co byla vytvořena její nová forma, která dodnes existuje - rubová strana je rozdělena na dvě části, v pravé části je adresa, v levé text, na lící je pouze obrázek.

Sbírka pohlednic MUZEA TĚŠÍNSKA obsahuje přirozeně i pohlednice následujících desetiletí 20. století až po současnost. Nesmírně cenné jsou pohlednice těch měst a obcí našeho regionu, z nichž mnohé již dnes neexistují. Tyto pohlednice vypovídají o zprůmyslnění regionu, odráží budování i následný zánik důlních podniků, urbanizaci měst, odívání, osobnosti, válečné události, přírodní krásy a další.

Sbírka pohlednic je cenná i svým provedením - jsou v ní zastoupeny veškeré staré techniky tisku. Nejstarší pohlednice jsou tištěny litograficky (litografie - kamenotisk, vynalezen už v roce 1796 Čechem Aloisem Janem Františkem Senefelderem, 1771 - 1834). Pro barevné litografické tisky se užívá název chromolitografie. Od 80. let 19. století existovaly také fotopohlednice tištěné technikou světlotisku a ručně kolorované (domalovávané). Později se fotopohlednice začaly tisknout technikou hlubotisku. Dodnes se užívá technika zvaná ofset. Ve sbírce pohlednic jsou zastoupeny i nejrůznější formáty pohlednic - například 140 x 89 mm a 150 x 105 mm.

O významu pohlednice jako nezastupitelného média vypovídá i zájem umělců o šíření svých děl právě prostřednictvím pohlednic. Ve sbírce se nacházejí desítky pohlednic s díly významných malířů a umělců. K těm nejvýznamnějším patřili - Josef Mánes (1820 až 1871) tvořící v 19. století, akademičtí malíři Karel Nejedlý, Lauda a Solar působící v meziválečném období a další. Současnou tvorbu zastupují práce pana A. Szpyrce.

Řada dochovaných pohlednic je i dokladem užívání neobvyklých materiálů při jejich zhotovování - například dřeva, sušených květín,

Bludovice

Karviná, zámek Solca

Bohumín

textilí a umělých hmot. Velmi oblíbenou skupinu tvoří pohlednice s tematikou milostnou, vánoční, velikonoční, naivních scén ze života

Jablunkov

dětí. Své místo zde mají i pohlednice zachycující výjevy s velkou nadsázkou a přeháněním – tyto pohlednice jsou označovány termínem: „Tall - tale - cards“ nebo „Angebekarten“.

K nejstarším patří například pohlednice z Opavy z roku 1899 zachycující budovu muzea, z Karvinné se zámek v Solci, kukát-

ková z Doubravy, z Bohumína s mostem Františka Josefa I. O rok starší jsou pak kukátková pohlednice z Fryštátu, z téhož roku kukátková pohlednice jódových lázní v Darkově, nádraží Košicko-bohumínské dráhy v Bohumíně, kukátková z Bludovic, Petřvaldu, náměstí v Těšíně a jiné. Z roku 1897 je kukátková pohlednice z Těšína. Mezi nejstarší pohlednice sbírky vůbec řadíme pohlednice z roku 1894 z Orlové, na kterých jsou zachyceny dožínky prezentované na Národopisné výstavě, která se zde konala. Pohlednic, které byly zhotoveny a odeslány na samotném konci 19. století, je téměř na sto kusů. Vzácné jsou i pohlednice s příležitostnými razítky – například turistickými či razítky, které byly realizovány v souvislosti se sokolskými slety. Množství pohlednic obsahuje i razítka poštovní.

Sbírka pohlednic není tzv. mrtvým fondem. Je každoročně průběžně doplňována o nové přírůstky. Systematicky jsou shromažďovány i aktuálně vydávané pohlednice z regionu, aby tak zůstala zachována kontinuita dokumentace jeho vývoje.

LITERATURA

Knápek, Zdeněk: Rukověť starožitníka a sběratele, Rubico, Olomouc 1998, 325 s.

Krojové součástky v textilních sbírkách MUZEA TĚŠÍNSKA

Eva Hovorková

Kopyca ke goralskému kroji

Stejně jako jiná vlastivědná muzea také MUZEUM TĚŠÍNSKA dokumentuje ve svých fondech nepřehlednou řadu textilních sbírek. K nejvýznamnějším náleží krojové součásti, které patřily ke 4 typům krojů na Těšínsku, kroji těšínskému, horalskému, jablunkovskému a lašskému. Většinou se jedná o součástky krojů ženských.

Početně největší zastoupení, tvořící asi 3/4 všech krojových součástí, představují součástky kroje těšínského. Patří mezi ně zejména fond těšínských sukní a jejich samostatných horních částí „životků“, který obsahuje několik desítek kusů pocházejících již z 2. poloviny

19. století. Dále se jedná o početný soubor „kabotků“ – tj. rukávců, zástěr, v menším počtu pak jsou zastoupeny jakle, špencry, hacky, šátky a pleny.

Mezi pokrývkami hlavy zaujímá zvláštní místo velký fond „čepců“, který dokumentuje velice bohatou škálu forem krajkářského umění žen na Těšínsku. Své místo zde mají jak čepce paličkované, síťované, pletené a háčkové, tak také zvláštní skupina čepců „lašských“. Ty jsou zhotoveny technikou tzv. „křivé jehly“ vyšíáním motivu na tylu či vaperu. Sváteční tzv. „rulkované“ čepce lašského kroje byly někdy doplněny u výšivky bohatým našitím flitrů, jejich název je však odvozen od „narulkovaných“ paličkových krajků či úzkých stuh, našitých na přední čelní části čepce.

Součástky dalších krojů byly získány jen v malém počtu. Horalský kroj je zastoupen jen v několika kusech jak mužskými soukennými kalhotami a vestami, tak také košilemi, šitými

Sametový životek s bohatou plastickou výšivkou ze zlatých kovových nití
Sbírky MUZEA TĚŠÍNSKA
Foto František Balon

ručně z podomácky vyrobeného plátna a zdobenými ruční křížkovou výšivkou. Ve sbírkách má muzeum také několik kusů horalských kožichů a „kopyc“ (tj. teplých pletených či soukenných ponožek). Obzvláště cenný je jediný originální exemplář svrchního soukenného oděvu - „guně“.

Mužský jablunkovský kroj dokumentují jak svrchní soukenný kabátec vojenského typu tzv. „mentyčka“, tak soukenné vesty, zdobené stříbrnými knoflíky. Kompletní jablunkovský a těšínský mužský kroj však má MUZEUM TĚŠÍNSKA ve sbírkách pouze v podobě rekonstrukcí, získaných od souboru Javorový z Třince. Mužský lašský kroj není ve sbírkách vůbec zastoupen, ženský lašský kroj je dokumentován pouze rekonstrukcí dívčího svatebního kroje, zhotovenou na základě dlouholetých terénních výzkumů národopisnou pracovnící paní Jiřinou Královou, z jejíž sbírky pochází i rekonstrukce kroje těšínského, horalského a jablunkovského tzv. „jackovského“.

*Paní Jiřina Králová
při předávání sbírek
Foto Aleš Milerský*

Kongres Polaków w Republice Czeskiej

Kongres Poláků v České republice

Kateřina Stenclá

Více než deset let vyvíjí nesmírně zásluhou a bohatou činnost Kongres Poláků (Rada Poláků) v České republice. Myšlenka založit zastřešující organizaci reprezentace Poláků v naší republice byla nesmírně užitečná a potřebná. Její počátky jsou spojeny s novou politicko-společenskou situací po listopadu roku 1989, která ve svých důsledcích přinesla i obnovu řady zaniklých spolků, společností a vznik nových organizací. Proto bylo založení zastřešující organizace velmi nutné a její projekt se již v roce 1990 zrealizoval. O toto se zasloužily především výrazné osobnosti polského společensko-politického života jako Tadeusz Wantuła, Danuta Branna, Bogusław Chwajol a další. I Kongres Poláků proběhl 3. března roku 1990, předsedou se stal Tadeusz Wantuła. Význam a vážnost práce Kongresu Poláků dokládá i to, že jeho představitelé přijal v říjnu téhož roku tehdejší prezident republiky Václav Havel. Pozornost Rady Poláků se zaměřila například na polské školství, historii, polsko-české vztahy, užívání mateřského

jazyka, vytvoření vědecko-výzkumné základny, tisk, náboženský život, práci a působení polských umělců a další oblasti života.

V souvislosti s velmi rozsáhlou výzkumnou činností brzy vyvstala potřeba instituce,

Výstava „Řemesla“

Výstava „Szlakiem lilijki“
„Po stopách lilie“

kteřá by shromažďovala historické i národopisné předměty a veškeré doklady způsobu života, cíleně by je odborně zpracovávala a zpřístupňovala veřejnosti, vybudování regionální síně či muzea. Po řadě příprav byl Radou Poláků v září roku 1993 přijat statut dokumentačního centra. A na podzim tohoto roku zahájila své působení instituce s názvem Ośrodek Dokumentacyjny Kongresu Polaków w Republice Czeskiej - Dokumentační centrum Kongresu Poláků v České republice. Během desetileté existence se podařilo Dokumentačnímu centru shromáždit, zaregistrovat a odborně zpracovat několik tisíc předmětů - bohatě jsou zastoupeny například časopisy, kroniky, fotografie a další. Všechny tyto sbírky a veškeré materiály vůbec jsou prezentovány jak na výstavách, tak v tisku a jsou dostupné všem zájemcům o poznání. Obrovskému zájmu se

těší historické výstavy, které jsou velmi významnou formou prezentace výsledků bádání a práce Dokumentačního centra. První samostatná výstava, kterou připravilo Dokumentační centrum, měla název „Szlakiem lilijki“, proběhla ve dnech 22. 4. – 25. 4. 1995 v Mostech u Českého Těšína. Výstava byla věnována historii Polského harcerstva na Zálolší. Dokladem rozsáhlé spolupráce s mnoha institucemi je i výstava „Tisk na Těšínsku 1848 – 1998“ („Czasopiśmiennictwo na Śląsku Cieszyńskim 1848 – 1998“), která byla připravena ve spolupráci s MUZEEM TĚŠÍNSKA a probíhala v jeho pobočce - v Památníku životické tragédie - od září roku 1998 do února 1999. Dalším výsledkem spolupráce těchto dvou institucí byla i konference na toto téma, již se zúčastnili přední odborníci našeho regionu. Dokumentační centrum představilo svou práci již řadou výstav.

Od zahájení svého působení se angažovalo i ve vybudování Pamětní síně v Polském domě Żwirka a Wigury v Těrlicku (Izby Pamięci w Domu Polskim Żwirki i Wigury), který byl otevřen 10. 11. 1994. Sín se stala jednou z jeho poboček. Další pobočkou je „Malé regionální muzeum“ („Małe Muzeum Regionalne“), jehož expozice představují nepřeborné bohatství a krásu lidové kultury Těšínských Beskyd. Expozice tohoto muzea je instalována v prostorách Polské základní školy v Bukovci. Muzeum bylo založeno na základě spolupráce mezi Dokumentačním centrem a Muzeem Beskyd ve Frýdku - Místku v listopadu roku 1994, pro veřejnost bylo zpřístupněno na konci května roku 1995.

Mezníkem v činnosti Kongresu Poláků se stala konference na téma „Polacy na Zaolziu 1920 – 2000“ s účastí historiků a sociologů z Polské republiky a České republiky.

Působení a práce Kongresu Poláků zahrnuje aktivní spolupráci s řadou institucí jako například s MUZEEM TĚŠÍNSKA v Českém Těšíně, archívy, Ústavem pro soudobé dějiny v Praze a dalšími institucemi českými či polskými.

První sídlo Kongresu Poláků bylo na Čapkově ulici 7 v Českém Těšíně, posléze se přestěhovalo na Hlavní třídu 3. Od 2. dubna roku 2001 působí Kongres Poláků na Komenského 4 rovněž v Českém Těšíně.

Kongres Poláků v České republice

Komenského 4, Český Těšín, 737 01

tel./fax: + 420 558 711 453

tel.: + 420 558 731 762

e-mail: kongres@polonica.cz

www.polonica.cz

2. Kongres Rady Poláků
v České republice, hotel Piast
v Českém Těšíně, r. 1992
Archiv Kongres Poláků
v České republice

Muzea Těšínska se představují

Zámek Fryštát v Karviné

Dějiny zámku jsou spjaty s počátkem 14. století, kdy byl Fryštát vysazen roku 1305 na město. V jeho dnešních místech stála dříve gotická tvrz. Fryštát tehdy náležel do majetku dynastie rodu těšínských Piastovců, kteří byli zakladateli zámku. Ničivé následky požárů v letech 1511 a 1617 si vynutily zámek renesančně přestavět. Po příchodu rodu Gašinů z Gašína roku 1650 byl zámek zbarokizován.

Z následků třetího požáru města roku 1781 se již poškozený zámek nevzpamatoval. Za rodů z Carlingfordu, kteří jej vlastnili od roku 1749, byl zámek jen provizorně opraven a ponechán k úřadování vrchnostenské správy panství.

K zásadnímu obratu v dějinách zámku došlo až koncem 18. století, kdy jej ve zchátralém stavu spolu s panstvím Fryštát koupil roku 1792 rod Larisch-Mönnichů. Larischové vlastnili totiž sousední panství Karviná, ale také rozsáhlý majetek na těšínském, opavském a pruském Slezsku, v Čechách i na Moravě.

V letech 1792 až 1800 byl zámek Fryštát empírově přestavěn a rozšířen o vedlejší zámeckou budovu, která vytvořila s hlavní částí zámku jednotný stavební i architektonický celek. Jednopatrová budova byla zvýšena o atikové patro, zakryta několika sedlovými střechami a opatřena dvěma krátkými bočními křídly. V patře obou těchto křídel byly vybudovány spojovací chodby do sousedních objektů. Zděná spojovací chodba vedla z patra západního křídla do panské oratoře farního kostela a dřevěná prosklená chodba z patra východního křídla do vedlejší zámecké budovy.

Tato obdélná budova, vybudovaná na parcelách někdejších čtyř měšťanských domů zničených požárem roku 1781, dostala pojmenování Lottyhaus. Před oběma zámeckými budovami o půdorysu písmene „L“ se vytvořil široký prostor nádvoří s dispozicí francouzského čestného dvora. Při empírové přestavbě zámku byl zároveň upraven zámecký park za jižním průčelím zámku a před hlavní budovou zámku zřízen malý parčík.

Rod Larisch-Mönnichů vlastnil zámek až do roku 1945. Po konfiskaci se stal vlastnictvím Ostravsko-karvinských dolů, v roce 1951 byl předán do správy Městského národního výboru a poté roku 1990 přešel do majetku Karviné.

K zásadní změně v novodobé historii zámku došlo roku 1994, kdy byla zahájena jeho rozsáhlá systematická obnova. Po dokon-

čení rekonstrukce hlavní budovy roku 1997 byla v jeho prostorách instalována expozice šlechtického mobiliáře a umělecko historických sbírek od období 16. století do poloviny 20. století. Zámek Fryštát v Karviné s interiérovým zařízením sestávajícím převážně z původního kmenového mobiliáře někdejších karvinských zámků Fryštát, Ráj a Solca mohl tak být zpřístupněn veřejnosti za dobu své existence vůbec poprvé. Od roku 1999 pak pokračovala rekonstrukce vedlejší zámecké budovy a roku 2003 byla spolu s interiérovým zařízením šlechtického sídla zpřístupněna veřejnosti tato zbývající část areálu zámku.

Při prohlídce zámeckých interiérů zaujme na první pohled umělecko řemeslná výzdoba stěn a stropů klasicistní iluzivní výmalbou z přelomu 18. a 19. století čerpající z odkazu starého Řeka a Říma. Více než tři desítky zámeckých pokojů s nádherným dobovým nábytkem doplňují plátna starých mistrů, signovaný porcelán, ručně tkané koberce, hodiny a další historické artefakty. Honosně zařízené salóny, jež sloužily rodinnému zázemí a společenské reprezentaci jeho majitelů, svědčí o vysokém společenském postavení jeho posledního majitele rodu Larisch-Mönnichů, který díky vyspělému zemědělství a průmyslovému podnikání, zvláště dolování uhlí na Karvinsku, patřil k nejbohatším vrstvám rakouské monarchie.

V zaklenutých prostorách bývalé zámecké kočárovny v přízemí vedlejší budovy Lottyhaus je pak umístěna expozice českého výtvarného umění 19. století ze sbírek Národní galerie v Praze s převahou malířských prací.

Mezi vystavovanými díly Jaroslava Čermáka, Antonína Machka, Antonína a Josefa Mánesa, Josefa Navrátila, Karla Purkyně i dalších, nechybějí díla představitelů generace Národního divadla spojená se jmény Julia Mařáka, Františka Ženíška, Mikoláše Alše, Václava Brožíka. Najdeme zde ale rovněž díla spjatá se jmény Jakub Schikaneder, Antonín Chitussi, Antonín Slaviček, Jan Preisler, Karel Špillar, Luděk Marold i další, ovlivněná neoromantismem a realismem a ostatními uměleckými směry.

Ke skvostům patří zároveň sochařská díla Bohuslava Schnircha, Josefa Václava Myslbeka, Františka Bílka, Quido Kociána, Bohumila Kafky a dalších významných umělců 19. století. Alexandra Rebrová, foto E. Kijonka, A. Milerský

Zámek Fryštát, Masarykovo náměstí 1, 733 24 Karviná-Fryštát, tel.: 596 318 382, e-mail: info@karviná.org

Otevírací doba: duben – říjen, úterý až neděle od 10 hodin do 17 hodin, kromě každé první soboty v měsíci.

Jindy pouze po předchozí dohodě. Poslední prohlídka začíná v 16 hodin.